МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН МІСТА В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ**

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 7.С4.25–З–з
спеціальності С4– Психологія
освітньо-професійної програми: Психологія
Кругових Світлана Олександрівна
Керівник: канд. психол. наук, доцент
кафедри психології Пучина О.В.
Рецензент: канд. психол. наук, доцент
кафедри психології Залановська Л.І.

Запоріжжя – 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти другий (магістерський)
Спеціальність С4 Психологія
Освітньо-професійна програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
в.о. завідувача кафедри психології
канд. психол. наук, доцент Н.О. Губа
_____
«____»_____2026 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Кругових Світлані Олександрівні

1 Тема роботи: Психологічні механізми становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту

керівник роботи Пучина О.В. канд. психол. наук, доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «25» 09 2026 року № 1323-с

2 Термін подання студентом роботи __20.10.2026_____

3 Вихідні дані до роботи: аналіз психолого-педагогічної літератури.

4 Зміст розрахунково-пояснювальної записки: здійснити теоретичний аналіз психологічних механізмів становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту, обґрунтувати вибір психодіагностичного інструментарію, емпірично дослідити особливості психологічних механизмів ідентичності мешканців, які залишилися в місті, внутрішньо переміщених осіб та зовнішніх мігрантів, виявити характер взаємозв'язку між рівнем соластальгії та показниками задоволеності життям у досліджуваних групах, а також здійснити тематичний аналіз їхніх суб'єктивних переживань місця.

5 Перелік графічного матеріалу: 9 таблиць.

6 Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Пучина О.В., доцент		
Розділ 1	Пучина О.В., доцент		
Розділ 2	Пучина О.В., доцент		
Розділ 3	Пучина О.В., доцент		
Висновки	Пучина О.В., доцент		

Дата видачі завдання___2026 рік_____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень –лютий 2026 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2026 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2026 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень 2026 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	червень -серпень 2026 р.	Виконано
6	Написання висновків	вересень 2026 р.	Виконано
7	Передзахист	жовтень 2026 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2026 р.	Виконано

Студент _____ С. О. Кругових

Керівник роботи _____ О. В. Пучіна

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ А. О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 64 сторінки, 9 таблиць, 40 джерел, 3 додатка.

Метою роботи є теоретичне та емпіричне дослідження психологічних механізмів становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту

Об’єкт дослідження – становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту.

Предмет дослідження – психологічні механізми становлення ідентичності мешканців Харкова.

В основу дослідження покладено уявлення про ідентичність як процес, що формується в діалозі особи з місцем, спільнотою та власною біографією.

Методи дослідження. Теоретичні: аналіз, систематизація та узагальнення наукових джерел з проблематики дослідження. Емпіричні: опитування та тематичний аналіз відкритих відповідей респондентів. Математико-статистичні: описова статистика, кореляційний аналіз.

Наукова новизна: здійснено порівняльне емпіричне дослідження місцевої ідентифікації мешканців одного міста в трьох групах із різним міграційним статусом в умовах реального воєнного конфлікту. Також апробовано й підтверджено психометричну придатність скороченої шкали соластальгії на україномовній вибірці, яка зазнала саме воєнних втрат середовища.

Галузь використання: психологічна практика.

МІСЦЕВА ІДЕНТИФІКАЦІЯ, ПРИВ’ЯЗАНІСТЬ ДО МІСЦЯ, МІСЦЕВА ІДЕНТИЧНІСТЬ, СОЛАСТАЛЬГІЯ, ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ, РЕЗІЛЬЄНТНІСТЬ, ВОЄННИЙ КОНФЛІКТ, ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ, ВИМУШЕНІ МІГРАНТИ, НАРАТИВНЕ ІНТЕРВ’Ю, ФОТОВОЙСИНГ.

SUMMARY

Kruhovykh S. O. Psychological mechanisms of identity formation among urban residents in the context of armed conflict.

The qualification work consists of an Introduction, 3 Chapters, Conclusions, References (40 items, 27 of foreign origin), and 3 appendices. The qualification work volume is 128 pages long, 64 of them – main text. There are 9 tables.

The qualification work gives a theoretical survey and describes an empirical study of the psychological mechanisms of identity formation among residents of Kharkiv (n = 80) who differ in migration status: those who stayed in the city (n = 41), internally displaced persons (n = 22), and those who left Ukraine (n = 17). The study follows a mixed-methods design that combines a quantitative online survey with narrative interviews, photovoice, and thematic analysis.

The research object: the formation of identity among urban residents in the context of armed conflict.

The research subject: the psychological mechanisms of identity formation among residents of Kharkiv.

The research goal is to identify the features of the psychological mechanisms of identity formation among urban residents in the context of armed conflict depending on their migration status, and to establish their relationship with psychological well-being, life satisfaction, and resilience.

The research tasks are:

1. to carry out a theoretical analysis of place identity, place attachment, and solastalgia in crisis and wartime contexts;

2. to develop the program and methodological toolkit of the empirical study combining quantitative and qualitative methods of data collection;

3. to compare the levels of attachment to Kharkiv, local identity, solastalgia, life satisfaction, psychological well-being, and resilience across the three groups of respondents;

4. to identify the nature of the relationship between place identification and the psychological state of the individual in each group;

5. to conduct a qualitative analysis of the subjective meaning of «home» and of the dynamics of attitudes toward Kharkiv after 24 February 2022.

Chapter 1 «Theoretical foundations of the study of psychological mechanisms of identity formation among urban residents in the context of armed conflict» provides a theoretical analysis of place attachment, place identity, and solastalgia as mechanisms linking a person with a place, examines the determinants of place attachment, and considers spatial trauma and the transformation of the concept of «home» under forced migration.

In Chapter 2 «Methodological foundations of the empirical study of psychological mechanisms of identity formation among urban residents in the context of armed conflict» the program and organization of the research are described, the purposive sample is characterized, and the instruments are presented: M. Lewicka's place attachment and local identity scales, the Brief Solastalgia Scale, the Satisfaction With Life Scale, the PHQ-4, the Connor–Davidson Resilience Scale, semi-structured narrative interviews, and photovoice.

Chapter 3 «Results of the empirical study of psychological mechanisms of identity formation among urban residents in the context of armed conflict» presents the quantitative and qualitative findings. The internal consistency of all scales was confirmed (Cronbach's $\alpha = 0.81–0.91$). Attachment to the city and local identity decline from the group that stayed in Kharkiv to the group of external migrants, whereas solastalgia does not differ significantly between the groups. Among displaced persons, attachment to Kharkiv proved stronger than attachment to the new place of residence («dual attachment»). The association of place identification with well-being and resilience was statistically significant only among those who stayed in the city.

Key words: place attachment, place identity, solastalgia, psychological well-being, resilience, internally displaced persons, forced migration, armed conflict, narrative interview, photovoice.

ЗМІСТ

ВСТУП 8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН МІСТА В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ 13
1.1 Прив'язаність до місця проживання як психологічний механизм 13
1.2. Соластальгія як психологічний механізм. Психологічний дистрес від руйнування рідного місця 17
1.3. Детермінанти прив'язаності до місця проживання: об'єктивні та суб'єктивні чинники 19
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН МІСТА В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ 24
2.1. Програма та організація дослідження 24
2.2. Вибірка дослідження 26
2.3. Методичний інструментарій дослідження 26
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН МІСТА В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ 31
3.1. Характеристика вибірки та психометрична перевірка інструментарію 31
3.2. Статисничний аналіз кількісних показників психологічних механізмів становлення ідентичності громадян міста в воєнного конфлікту за групами 33
3.3. Якісний аналіз психологічних механізмів становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту: наративні інтерв’ю та фотоматеріали 40
ВИСНОВКИ 58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 65
ДОДАТКИ 69

ВСТУП

Війна, яку розпочала росія проти України, спричинила масштабне переміщення громадян України в межах країни в більш безпечні області країни та за кордон. Харків, який розташований за кілька кілометрів від державного кордону з росією, з перших днів опинився в зоні найінтенсивніших обстрілів, що зумовило масову евакуацію його мешканців і водночас сформувало унікальну соціально–психологічну ситуацію для тих, хто залишився. Це дає рідкісну можливість порівняльного дослідження. На тлі зростання інтересу науковців до психологічних наслідків війни для особистості, психологічні аспекти саме місцевої ідентичності в умовах воєнного стану залишаються недостатньо дослідженими у вітчизняній науці, що й зумовлює актуальність цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття ідентифікації з місцем (place identity) було введено в психологічну науку Г. Прошанським. Конструкт прив'язаності до місця (place attachment) розроблено в роботах І. Альтмана, С. Льов, Л. Сканель та Р. Ґіфорда, але найбільш системний і психометрично обґрунтований інструментарій для його вимірювання, застосований у цьому дослідженні, належить польській психологіні і дослідниці М. Левіцькій.

Поняття соластальгії, тобто психологічного дистресу, який виникає внаслідок руйнування чи загрози знищення рідного місця, було запропоноване Г. Альбрехтом і донедавна застосовувалося переважно в контексті екологічних, а не воєнних змін середовища.

Феномен посилення прив'язаності до місця під загрозою його знищення був описаний в працях дослідниками Б. Браун і Д. Перкінсом. Психологічні наслідки вимушеного переміщення та трансформація поняття «дім» в умовах міграції висвітлені в роботах Н. Тумаркін (концепція «травмопростору»), К. Коддінгтон, Н. Белфорд і Р. Лахірі-Рой, М. Оже.

В українській психології та соціології дослідженню питань прив’язаності до місця проживання та просторової ідентичності ВПО присвятили свої дослідження О.О. Мусієздов, О.К. Міхеєва, Т.М. Мандзик, В.О. Лазаренко, В.В. Середа та багато інших науковців. Водночас аналіз наявних джерел засвідчує відсутність досліджень, які б розглядали ці конструкти в єдиному порівняльному дизайні на матеріалі українців, які змушені були обирати між тим, залишатися їм в рідному місті під загрозою обстрілів або вимушено переміститися внаслідок воєнних дій. Саме цю прогалину покликана заповнити пропонована робота.

Об'єкт дослідження: психологічні механізми становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту.

Предмет дослідження: психологічні особливості місцевої ідентифікації, прив'язаності до рідного міста та соластальгійних переживань у мешканців Харкова, які мають різний міграційний статус в наслідок повномасштабного вторгнення.

Мета дослідження: виявити особливості психологічних механизмів становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту залежно від їхнього міграційного статусу та встановити їхній зв'язок із психологічним благополуччям, задоволеністю життям і стресостійкістю особи.

Гіпотеза дослідження. Загальна гіпотеза дослідження полягає в тому, що характер психологічних механизмів становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту та її зв'язок із психологічним благополуччям відрізняється залежно від міграційного статусу особи. Ця загальна гіпотеза конкретизована в чотирьох часткових гіпотезах:

1. Рівень прив'язаності до Харкова та інтенсивність соластальгійного дистресу є найвищими в осіб, які залишилися в місті, порівняно з ВПО та зовнішніми мігрантами.

2. Зв'язок місцевої ідентифікації з психологічним благополуччям, задоволеністю життям і стресостійкістю є статистично значущим і за силою відрізняється залежно від міграційного статусу.

3. У ВПО прив'язаність до нового місця перебування є стійко нижчою за прив'язаність до Харкова навіть за умови збереження останньої (феномен «подвійної прив'язаності»).

4. Суб'єктивний зміст поняття «дім» набуває якісно різних форм у трьох групах від амбівалентного поєднання безпеки й загрози в тих, хто залишився, до розщепленого переживання належності у ВПО й мігрантів.

Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз феноменів місцевої ідентичності, прив'язаності до місця та соластальгії в контексті кризових і воєнних ситуацій.

2. Розробити програму та методичний інструментарій емпіричного дослідження, що поєднує кількісні й якісні методи збору даних.

3. Порівняти в трьох групах респондентів їх рівень прив'язаності до Харкова, місцевої ідентичності, соластальгії, задоволеності життям, психологічного благополуччя та стресостійкості.

4. Виявити характер зв'язку між показниками місцевої ідентифікації та психологічним станом особи в кожній групі.

5. Здійснити якісний аналіз суб'єктивного змісту поняття «дім» і динаміки ставлення до Харкова після 24 лютого 2022 року.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань застосовано комплекс теоретичних та емпіричних методів. В першому розділі роботи використано аналіз, систематизація й узагальнення наукових джерел для побудови моделі дослідження. Емпіричні методи дослідження охоплюють:

– онлайн–опитування для збору кількісних даних з використанням шкал прив'язаності до місця та локальної ідентичності М. Левіцької для вимірювання емоційного, когнітивного й поведінкового компонентів зв'язку з рідним містом і, окремо для ВПО, з новим місцем перебування, скороченою шкалою соластальгії для оцінки дистресу від руйнування рідного середовища, шкалою задоволеності життям Е. Дінера, опитувальником PHQ-4 (скринінг тривоги й депресії) та шкалою стресостійкості Коннора-Девідсона.

– напівструктароване інтерв'ю для поглибленого вивчення індивідуального досвіду переживання зв'язку з містом.

– метод фотовойсингу для вивчення тих аспектів досвіду, які важче піддаються вербалізації, через аналіз фотографій і супровідних коментарів учасників.

Для опрацювання кількісних даних застосовано методи описової статистики, однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) та критерій Крускала-Волліса, парний t-критерій Стьюдента, кореляційний і дисперсійний аналіз. Якісні дані (транскрипти інтерв'ю, матеріали фотовойсингу, відповіді на відкриті запитання) опрацьовано методом тематичного аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дослідженні проведене порівняльне емпіричне вивчення місцевої ідентифікації мешканців одного міста в трьох групах із різним міграційним статусом в умовах реального воєнного конфлікту; апробовано й підтверджено психометричну придатність скороченої шкали соластальгії для вивчення впливу на психіку людини руйнування в наслідок воєнних дій на україномовній вибірці; емпірично встановлено феномен «подвійної прив'язаності» ВПО та мігрантів до старого й нового місця проживання; уточнено функцію прив'язаності до місця як ресурсу психологічної стійкості в умовах воєнної загрози.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості їх використання для розробки програм психологічної підтримки ВПО та мешканців прифронтових міст, зокрема для обґрунтування напрямів роботи з соластальгійним горюванням окремо від роботи з прив'язаністю до місця.

Надійність і достовірність результатів дослідження забезпечено використанням психометрично перевірених, валідизованих у попередніх дослідженнях методик; перевіркою внутрішньої узгодженості всіх багатопунктових шкал на отриманій вибірці (коефіцієнти α Кронбаха склали від 0,81 до 0,91, що відповідає добрій і відмінній надійності); коректним

застосуванням статистичних критеріїв відповідно до розподілу даних (з попередньою перевіркою нормальності за критерієм Шапіро-Вілка); методологічною тріангуляцією кількісних (опитувальник) і якісних (інтерв'ю, фотовойсинг) методів.

Тези дослідження були презентовані на конференції “Молода наука” Запорізького національного університету в травні 2026 року.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 128 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН МІСТА В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

1.1. Прив'язаність до місця проживання як психологічний механизм

Людина завжди існує в певному фізичному та символічному просторі, який вплетений в структуру її ідентичності та суб'єктивного досвіду. Як зазначав Е. Рельф, «Бути людиною – означає жити у світі, наповненому значимими місцями» [36, 3]. Зв'язок між людиною і місцем є одним із фундаментальних психологічних феноменів, який визначає почуття її безпеки, приналежності, її «Я» та якість повсякденного життя. Ця теза Е. Рельфа фіксує принципову відмінність між психологічним погляому на простір та суто географічним. З погляду географії місце є точкою на карті, набором координат і фізичних характеристик. З погляду психології ж місце існує лише доти, доки воно наповнене людським досвідом, пам'яттю та значенням. Саме ця наповненість перетворює нейтральний «простір» на психологічно насичене «місце» – відмінність, яка стає особливо очевидною й болючою тоді, коли значиме місце руйнується чи стає недоступним для людини.

В психологічній науці для позначення цього зв'язку використовується кілька взаємопов'язаних понять. Центральним серед них є прив'язаність до місця (place attachment), введенна у широкий науковий обіг І. Альтманом та С. Льов [15]. Автори визначають прив'язаність до місця як символічний зв'язок, який формується наданням емоційного значення певній території чи місцю і пояснює, як люди сприймають це місце та в який спосіб вони пов'язані з ним. Поняття Place Attachment стало позначенням цілого

дослідницького напряму, а закладене в монографії визначення використовується як відправна точка практично в кожному емпіричному дослідженні цього феномену, незалежно від того, чи йдеться про мирні, чи про кризові умови існування людини в середовищі. Символічний характер зв'язку, на якому наголошують автори, означає, що прив'язаність не зводиться до простого факту тривалого проживання в певному місці. Одна людина може прожити в квартирі багато років і не сформувати вираженої прив'язаності до неї, тоді як інша людина може відчувати глибокий зв'язок із місцем після відносно короткого, але емоційно насиченого досвіду перебування в ньому.

Більшість дослідників сходяться на тому, що прив'язаність до місця є багатокомпонентним феноменом, що поєднує афективний (емоції та почуття щодо місця), когнітивний (знання, переконання, символічні значення) та поведінковий (дії, спрямовані на підтримку зв'язку з місцем) компоненти [15; 33; 35; 37]. Найбільш інтегративна сучасна модель була запропонована дослідниками Л. Сканель та Р. Ґіфордом. Це тривимірна модель «особа – процес – місце» (PPP), яка розглядає прив'язаність як взаємодію суб'єкта прив'язаності (особи або групи), психологічних процесів (афект, когніція, поведінка) та самого місця у його соціальному та фізичному вимірах [37].

Цінність моделі PPP, полягає в тому, що вона не обмежується переліком компонентів прив'язаності, а показує, як ці компоненти взаємодіють одне з одним у конкретній людині чи групі. Вимір «особа» в цій моделі відповідає на питання, хто саме прив'язаний – конкретний індивід зі своєю унікальною біографією чи ціла група, що поділяє колективний досвід і колективну пам'ять про місце. Вимір «процес» описує психологічний механізм, яким ця прив'язаність підтримується – через афект, пізнання чи поведінку. А вимір «місце» звертає увагу на те, що сам об'єкт прив'язаності є неоднорідним і включає як фізичні характеристики навколишнього середовища, так і соціальний контекст, який він містить в собі. Для дослідження харків'ян ця тривимірність є принципово важливою, оскільки

дозволяє окремо аналізувати, наприклад, збереження чи втрату соціальної прив'язаності (зв'язків зі спільнотою) незалежно від збереження чи втрати фізичного виміру (самого міста).

Для цілей дослідження фундоментально важливою є концепція М. Левіцької, яка адаптувала та розвинула класифікацію Д. Гуммона щодо типів прив'язаності. В своїх роботах Д. Гуммон виокремив п'ять якісно відмінних способів, у які людина може бути пов'язана з місцем: ідеологічну укоріненість (усвідомлений, рефлексивний вибір місця), щоденну укоріненість (некритична, успадкована прив'язаність), відчуженість (небажання залишатися), релятивність місця (амбівалентне ставлення, залежне від якості умов) та безмісність (відсутність потреби у місці для ідентифікації) [23]. Саме ця класифікація покладена в основу шкали «Прив'язаність до місця» М. Левіцької, яку використано в Блоці 1 опитувальника цього дослідження [Додаток А].

В умовах воєнних дій і вимушеного переміщення, класичні концепції прив'язаності набувають додаткових вимірів. Б. Браун та Д. Перкінс вказують, що порушення зв'язку з місцем, незалежно від того, чи воно добровільне чи примусове, є одним із найсильніших джерел психологічного дистресу [18]. Особливістю ситуації жителів прифронтового міста є те, що навіть ті, хто фізично залишився в місті, зазнають дистрес через спостерігання руйнування знайомого простору: обстріли нищать будинки, парки, вулиці, які є матеріальними носіями особистої та колективної пам'яті. Водночас дослідження свідчать, що загроза місцю здатна парадоксально посилювати прив'язаність до нього через механізми захисної ідентифікації та солідарності з тими, хто розділяє спільну небезпеку.

Поняття ідентифікації з місцем (place identity) теоретично споріднене з прив'язаністю до місця, але охоплює дещо інший аспект взаємодії людини з простором. Якщо прив'язаність акцентує на афективному зв'язку з місцем, то ідентифікація з місцем стосується когнітивно-смислового виміру: місце стає частиною того, ким людина себе вважає.

Розрізнення між афективним і когнітивно-смисловим полюсами зв'язку людини з місцем має важливе методичне значення для побудови цього дослідження. Воно виправдовує використання в опитувальнику окремих шкал для вимірювання прив'язаності (Блок 1) і для вимірювання ідентичності (Блок 3): перша фіксує, наскільки сильно людина емоційно пов'язана з Харковом, друга – наскільки місце присутнє в самій структурі «хто я».

Концепція ідентифікації з місцем бере початок з робіт Г. Прошанського, який, спираючись на ідеї Е. Еріксона, запропонував поняття «просторової ідентичності» [35]. Г. Прошанський визначає ідентифікацію з місцем як «ті аспекти особистості, які визначають особисту ідентичність людини щодо фізичного середовища за допомогою складного візерунка свідомих і несвідомих ідей та переконань, почуттів цінності та цілі, поведінкових тенденцій і навичок, що мають стосунок до цього середовища» [35]. Таким чином, місце стає частиною структури особистісної ідентичності і на запитання «Хто я?», людина частково відповідає через «де я є» і «де я належу». Таким чином місце проживання перестає розглядатися як зовнішній, нейтральний фон людського життя і стає одним із рівноправних «будівельних блоків» самої особистості поряд із статтю, професією чи належністю до певної соціальної групи. Саме ця теоретична позиція дає підстави очікувати, що втрата чи загроза втрати рідного міста здатна впливати на психологічний стан людини не менш глибоко, ніж загроза іншим складовим ідентичності.

Місцева ідентичність виконує кілька ключових психологічних функцій. По–перше, вона забезпечує неперервність «Я» в часі: знайоме місце зберігає сліди минулого, поєднує різні етапи біографії в цілісну картину. По–друге, вона надає почуття відмінності. Усвідомлення того, що «я – харків'янин», додає до ідентичності чітку локальну позицію. По–третє, вона пов'язана зі самоефективністю та почуттям контролю: людина добре орієнтується в рідному середовищі, знає його правила, ресурси та соціальні мережі. По–четверте, ідентифікація з місцем сприяє почуттю приналежності до спільноти

через спільну мову, символи, культурну пам'ять та колективний досвід. Ці чотири функції рідко діють у психіці людини поодинці. Найчастіше вони переплетені й підсилюють одна одну, утворюючи цілісне багатошарове переживання «бути харків'янином». Водночас в умовах війни ця цілісність може розпадатися на окремі складові: людина здатна зберігати чітке почуття відмінності («я все ще ідентифікую себе як харків'янку») навіть тоді, коли функція самоефективності виявляється підірваною через втрату знайомого середовища, а функція неперервності під загрозою через розрив звичного плину життя. Саме таке розшарування функцій, які в мирних умовах виступають єдиним цілим, є одним із ключових теоретичних припущень, які потребують емпіричної перевірки в цьому дослідженні.

1.2. Соластальгія як психологічний механізм. Психологічний дистрес від руйнування рідного місця

Одним із ключових теоретичних конструктів, специфічних для воєнного контексту цього дослідження, є соластальгія (solastalgia), поняття, запропоноване австралійським філософом Гленом Альбрехтом у 2003 році [14]. Соластальгія визначається як форма психологічного дистресу та горювання, що виникає внаслідок небажаних змін або руйнування рідного місця, причому особа при цьому не обов'язково фізично переміщується.

На відміну від ностальгії, яка є тугою за рідним домом у ситуації його відсутності, соластальгія є тугою за домом, який змінюється або зникає в той час, коли людина все ще в ньому перебуває або зберігає його у живій пам'яті. Якщо ностальгія спрямована в минуле, то соластальгія переживається в теперішньому як реакція на актуальне знищення або деградацію значимого простору. Г. Альбрехт первинно описував цей феномен стосовно екологічних змін і промислових руйнувань природного середовища, проте його концепція виявилась надзвичайно актуальною для ситуацій збройних конфліктів, коли руйнування рідного міста відбувається буквально на очах у людей.

Термін «соластальгія» утворений поєднанням латинського «solacium» (втіха, розрада) та грецького «algos» (біль), і в цьому поєднанні прихована ключова психологічна суперечність феномену: біль виникає саме там, де людина шукала й раніше знаходила розраду, в самому джерелі психологічного комфорту. Місце, яке мало б давати заспокоєння, перетворюється на джерело страждання, залишаючись при цьому фізично доступним, а часом навіть таким, у якому людина продовжує щодня перебувати. Ця суперечність між звичною функцією місця як притулку і його новою, травматичною роллю, робить соластальгію психологічно виснажливим переживанням: людина не може просто відсторонитися від джерела болю, оскільки воно водночас лишається джерелом (чи, принаймні, спогадом) про розраду.

Для мешканців Харкова соластальгія є особливо релевантним переживанням: ракетні обстріли руйнують будинки, парки, культурні об'єкти та цілі квартали, що є матеріальними носіями особистої біографії та колективної пам'яті міської громади. Люди, які залишились у місті, переживають соластальгію безпосередньо, спостерігаючи зміни рідного простору на власні очі. Люди, які виїхали, переживають її опосередковано, отримуючи новини про руйнування з екранів телевізорів та на фотографіях з міста. І в першому, і в другому випадку соластальгія є потенційно значущим чинником психологічного стресу та трансформації місцевої ідентифікації.

Теоретично важливим є питання про співвідношення соластальгії та місцевої ідентифікації. Можна припустити, що висока ідентифікація з місцем підсилює вразливість до соластальгії: чим більше місто є частиною «Я», тим болючішим є переживання його руйнування. Водночас ті самі міцні зв'язки з місцем можуть виступати ресурсом стійкості: через почуття єдності з міською громадою, гордість за стійкість міста та мотивацію до його відновлення. Ця гіпотетична двоїстість функції місцевої ідентичності в умовах воєнної соластальгії є одним із аспектів, що підлягають емпіричній перевірці в цьому дослідженні.

1.3. Детермінанти прив'язаності до місця проживання: об'єктивні та суб'єктивні чинники

Якщо попередні підрозділи здебільшого відповідали на запитання, чим є прив'язаність до місця та які функції вона виконує, то тепер варто поставити інше, не менш важливе запитання: чому одна людина прив'язується до місця сильніше, ніж інша, і від чого взагалі залежить інтенсивність цього зв'язку. Відповідь на нього передбачає звернення до поняття детермінант прив'язаності, тобто тих чинників, які обумовлюють, підсилюють або, навпаки, послаблюють зв'язок особи з певним простором.

У найзагальнішому вигляді детермінанти прив'язаності до місця проживання поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. До перших відносять географічні особливості місцевості, екологічні умови, густоту населення, історичні й культурні риси місцевості, а також політичну та економічну ситуацію в ній; до других відносятся індивідуально-психологічні властивості людини, рівень її соціальної активності та особливості того, як саме вона сприймає й осмислює місце свого проживання.

Соціальні детермінанти охоплюють культурно–історичні, політико–правові та економічні передумови. Культурно-історичні передумови визначаються приналежністю особи до певної спільноти, релігії, традиції. Недарма більшість представників одного народу зі спільною культурою виявляють подібну форму прив'язаності до місця, до землі, ресурсів і пам'яток. Економічні передумови, в свою чергу, включають рівень економічного розвитку місцевості, що опосередковано впливає і на задоволеність людини власним матеріальним становищем, і на рівень її прив'язаності до місця. Політико-правові передумови охоплюють законодавство та діяльність уряду, політичних партій і громадських організацій.

Фізичні, або просторові, детермінанти стосуються самих матеріальних характеристик місця: його розміру, забудови, клімату, розташування, і навіть

притаманних йому запахів. Показово, що серед усіх просторових вимірів найсильніший зв'язок людина зазвичай формує саме з домівкою і з населеним пунктом проживання загалом, тоді як проміжні рівні (район, околиця) викликають, як правило, менш виражену прив'язаністьі; це підтверджено, зокрема, порівняльними дослідженнями М. Левіцької у кількох великих містах України, Польщі та Угорщини [3; 26; 29; 31].

Окремої уваги заслуговують часові детермінанти, і передусім тривалість проживання, яка є одним із найкраще емпірично підтверджених чинників прив'язаності до місця взагалі. З часом у людини формується не лише глибокий ідентифікаційний зв'язок з місцем, а й почуття культурної та родової неперервності, яке Е. Рельф прямо називає екзистенційною укоріненістю [36]. Час сприяє засвоєнню місця, орієнтації в ньому та автоматизації повсякденних дій, що в підсумку підвищує суб'єктивне відчуття фізичної безпеки. Втім, тісно пов'язана з тривалістю проживання і зовсім інша характеристика – мобільність, тобто частота переїздів. Прийнято вважати, що висока мобільність послаблює прив'язаність до конкретного місця, оскільки будь–яке переселення, а надто незаплановане, є джерелом стресу. Водночас існує й протилежний погляд, згідно з яким люди, які часто змінюють місце проживання, виробляють свого роду навичку швидкого формування нових зв'язків і саме кількість переїздів стає ресурсом адаптивності.

Не менш важливими є й особистісні детермінанти, індивідуально–психологічні властивості, завдяки яким людина обирає одні місця і залишає байдужою до інших. До цієї групи належить і задоволеність місцем, оцінка того, наскільки воно відповідає потребам і очікуванням особи, а також низка соціо–демографічних показників (вік, стать, освіта, сімейний стан), які самі по собі не визначають прив'язаність, але істотно опосередковують її формування. Показово, приміром, що щоденна, звична прив'язаність частіше притаманна людям старшого віку, тоді як молодь переживає прив'язаність до місця інакше, гостріше пов'язуючи її з життєвим вибором, кар'єрою та побудовою власного майбутнього.

Узагальнюючи всі перелічені групи детермінант, дослідники пропонують інтегративну модель, яка об'єднує п'ять змістовних блоків: ціннісно–орієнтаційні детермінанти (спрямованість особистості на колективні чи індивідуальні цінності), когнітивно-почуттєві детермінанти (передусім ідентифікація з місцем та локальна ідентичність, а також психологічне благополуччя), індивідуальні психологічні властивості особистості, поведінкові тенденції (зокрема толерантність до невизначеності) і, нарешті, блок соціальної взаємодії [1; 2; 3, 5]. Останній блок є особливо промовистим: як показують дослідження М. Левіцької, особи з більшим соціальним капіталом формують міцніші зв'язки з місцем проживання і значно менш охоче розглядають можливість його залишити, тоді як зниження загального рівня довіри до людей, на яке звертає увагу Ф. Фукуяма, навпаки, послаблює й прив'язаність до самого простору [13].

Розглянуті вище детермінанти описують здебільшого мирні, відносно стабільні умови формування прив'язаності. Однак ситуація збройного конфлікту вимагає окремого теоретичного осмислення того, як саме травматичний досвід взаємодіє з простором, і тут доречно звернутися до напряму досліджень, який можна умовно назвати психологією просторової травми.

Дослідниця М. Тумаркін увела для позначення місця, яке набуло свого значення внаслідок травматичних подій, спеціальний термін – «травмопростір» (traumascape) [40]. Такий простір здатний сам по собі спричиняти певні реакції в людей, які з ним взаємодіють: попри те, що травма насамперед є індивідуальним психоемоційним станом, вона може породжувати загальну надчутливість у цілому суспільстві, члени якого об'єднані спільними спогадами й ідентичністю. Так поняття травмопростору прямо перегукується з соластальгією, доповнюючи її: якщо соластальгія описує сам факт переживання втрати рідного місця, то травмопростір пояснює, чому це місце навіть після завершення бойових дій продовжує «зберігати» травму і транслювати її наступним поколінням мешканців.

Але зв'язок травми з конкретним місцем виявляється не таким однозначним, як могло б здатися на перший погляд. К. Газман та Ф. Чарльсон переконливо показують, що травматичні події не обов'язково залишаються вкоріненими у своєму первісному місці й часі: їхні наслідки здатні поширюватися на будь–які інші комбінації простору й часу, а ключем до розуміння такої «мобільності» травми є її засвоєння на тілесному, а не лише психологічному рівні [21]. Тому травма, вважає дослідниця, залишається разом з людиною та її тілом, навіть тоді, коли просторово-часові координати самої травмівної події вже стерлися під впливом захисних механізмів психіки. Ще радикальнішу позицію займає К. Карут, на думку якої травма взагалі становить історію, що буквально не має свого місця, вона не була до кінця прожита в минулому і не піддається повному розумінню в теперішньому. Саме тому флешбеки в осіб з посттравматичним стресовим розладом нерідко виникають зовсім не там, де сталася сама подія, яка задала травми. Біль, який відтворює травмована психіка, здатний «переміщуватися» на інші місця, ніби відмовляючись бути локалізованим у конкретній точці простору [20].

Не менш складних трансформацій в умовах вимушеної міграції зазнає і поняття «дому». Дослідники підкреслюють, що для мігранта дім перестає бути простим синонімом будинку, географічної точки чи навіть духовного прихистку, натомість він перетворюється на предмет активного, часто болісного пошуку. описують цей стан як своєрідний «пошук дому» – прагнення відтворити ту комбінацію матеріального середовища, значущих стосунків, спогадів і сподівань, яка здатна подарувати відчуття спокою й безпеки вже на новому місці [6; 7; 11].

Особливо наочною в цьому сенсі є метафора «однією ногою тут, іншою там», якою описують суб'єктивне переживання мігрантів: людина водночас належить і не належить жодному з двох просторів, балансуючи між ними в стані, що межує з хронічною невизначеністю. За певних умов ця дуальність здатна перетворюватися на самостійне джерело травми. Переживання

неналежності й відсутності дому–прихистку як такого в жодному із середовищ, на що звертають увагу дослідники психологічних наслідків міграції. Показово й те, що французький антрополог М. Оже пропонує для опису подібних проміжних, позбавлених стійкого символічного значення просторів поняття «не–місця» (non–lieu): місцеперебування мігранта, особливо на початкових етапах переселення, часто сприймається саме як таке не–місце – тимчасове, функціональне, позбавлене того шару значень, які роками накопичуються навколо справжнього дому [16].

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН МІСТА В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

2.1. Програма та організація дослідження

В першому розділі дослідження було окреслено коло психологічних наративів, які потребують емпіричної перевірки: прив'язаність до місця, місцева ідентифікацію, соластальгія, психологічне благополуччя й стресостійкість, а також суб'єктивний зміст поняття «дім». Головне питання дослідження – як ці феномени переживають конкретні харків'яни зараз, коли звичне уявлення про дім, безпеку і належність до міста опинилося під загрозою. Цей досвід є суперечливим за своєю природою: він піддається вимірюванню, наприклад, за шкалою прив'язаності до рідного міста, і водночас суб'єктивний зміст слова «дім» для людини, яка щойно втратила квартиру під обстрілом чи третій рік живе у чужому місті, важко вловити шкалою. Тому в основу емпіричної частини покладено змішаний методологічний дизайн, в якому поєднані три джерела даних: кількісний опитувальник, напівструктуроване інтерв'ю та метод фотовойсингу, який дозволяє учасникам говорити про пережите не лише словами, а й через зображення.

Метою емпіричного дослідження є виявлення особливостей місцевої ідентифікації харків'ян (прив'язаності до рідного міста, ідентифікації з ним, переживання соластальгії) та встановлення її зв'язку з психологічним благополуччям, задоволеністю життям і стресостійкістю особи залежно від міграційного статусу: тих, хто залишився в Харкові, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та осіб, які виїхали за кордон.

Завдання дослідження:

1) порівняти рівень прив'язаності до місця, ідентифікації та соластальгійного дистресу в вказаних трьох групах та з'ясувати, чи справді міграційний статус диференціює переживання зв'язку з містом;

2) встановити характер зв'язку між показниками місцевої ідентифікації і показниками психологічного благополуччя, задоволеності життям та стресостійкості в кожній групі окремо;

3) здійснити якісний аналіз наративів і фотоматеріалів для глибшого розуміння суб'єктивного змісту понять «дім» і «належність»;

4) зіставити результати кількісного та якісного етапів для побудови цілісної картини трансформації місцевої ідентифікації харків'ян під час війни.

На основі теоретичного аналізу сформульовано такі емпіричні гіпотези.

Гіпотеза 1. Рівень прив'язаності до Харкова буде найвищим у групі тих, хто залишився в місті, тоді як соластальгійний дистрес виявиться найвищим саме в цій групі порівняно з ВПО та зовнішніми мігрантами, оскільки саме вони безпосередньо спостерігають наслідки війни у власному місті.

Гіпотеза 2. Показники психологічного благополуччя та стресостійкості позитивно пов'язані з рівнем місцевої ідентифікації в усіх трьох групах, проте сила цього зв'язку відрізнятиметься залежно від міграційного статусу. В групі тих, хто залишився, зв'язок буде опосередкований рівнем безпекової тривоги, тоді як у групі ВПО суб'єктивною оцінкою тимчасовості чи постійності нового становища.

Гіпотеза 3. Особи з вищим рівнем прив'язаності до нового місця перебування за умови збереження прив'язаності до Харкова демонструватимуть вищі показники стресостійкості, ніж ті, чия прив'язаність лишається виключно ретроспективною. Здатність вибудувати нову прив'язаність, не відмовляючись від старої, розглядається як психологічно адаптивніша стратегія.

Ці гіпотези мають робочий характер і спираються частково на праці М. Левіцької, Р. Скеннелла і Р. Ґіфорда, а частково на попередній консультативний досвід роботи дослідника з ВПО. Мета дослідження не стільки жорстко підтвердити чи спростувати їх, скільки використати як орієнтир для побудови програми дослідження та інтерпретації результатів.

2.2. Вибірка дослідження

Формування вибірки здійснювалося за принципом цілеспрямованого відбору: спочатку було поширене запрошення пройти опитування через спільноти харків'ян у соцмережах, благодійні й волонтерські організації, особисті та професійні контакти дослідниці, після чого респондентів просили поширити посилання серед знайомих, які відповідають критеріям дослідження.

Основним критерієм поділу на групи слугував актуальний міграційний статус на момент дослідження. До групи «ті, хто залишився» відносили осіб, які до 24 лютого 2022 року постійно проживали в Харкові й на момент опитування продовжують у ньому проживати, незалежно від коротких виїздів із подальшим поверненням. До групи ВПО – осіб, які виїхали з Харкова до іншого населеного пункту в межах України і там залишаються; до групи зовнішніх мігрантів – осіб, які виїхали за межі України. Додатковими критеріями включення були повноліття респондента та факт постійного проживання в Харкові до вторгнення тривалістю не менш як три роки. Це дозволило виключити осіб, чий зв'язок із містом надто короткий чи опосередкований для коректного вимірювання місцевої ідентифікації.

2.3. Методичний інструментарій дослідження

Вибір змішаного дизайну дослідження обумовлений природою досліджуваного феномену. Кількісні шкали дають змогу отримати

порівнювані, статистично оброблювані показники прив'язаності, ідентифікації й благополуччя в достатньо великій вибірці. Водночас стандартизовані шкали найгірше пристосовані до вловлювання індивідуального, суперечливого змісту понять «дім» чи «належність», а тому потребують доповнення якісними методами.

Кількісний опитувальник було побудовано за блоковою структурою. Блок 1 (шкала «Прив'язаність до місцевості» М. Левіцької) вимірює прив'язаність до рідного міста в усіх групах. Блок 2 (виключно для ВПО й мігрантів) вимірює прив'язаність до нового місця за тією ж шкалою в адаптованому формулюванні і є ключовим інструментом перевірки гіпотези про «подвійну прив'язаність». Блок 3 (шкали «Локальна ідентичність» та «Ідентичність» М. Левіцької) фіксує місце територіальної приналежності в структурі самовизначення особи. Блок 4 (скорочена шкала соластальгії) вимірює дистрес, пов'язаний із руйнуванням чи загрозою знищення рідного міста. Блок 5 (шкала задоволеності життям Е. Дінера) фіксує когнітивну оцінку власного життя. Блок 6 (PHQ–4) – скринінг симптомів тривоги й депресії. Блок 7 (шкала стресостійкості Коннора-Девідсона) вимірює здатність адаптуватися й відновлюватися в умовах тривалого стресу. Блок 8 – це відкрите запитання про суб'єктивний зміст слова «дім», яке виконує роль містка між кількісною й якісною частинами дослідження.

Кожна зі шкал обрана з огляду на валідність і надійність, підтверджену в попередніх дослідженнях, а також на наявність мовної адаптації в україномовному середовищі.

Шкала «Прив'язаність до місцевості» М. Левіцької вимірює три виміри зв'язку з місцем: щоденну прив'язаність («місце як спадок», дотримання традиції проживання), ідеологічну прив'язаність (активне, дослідницьке ставлення до міста) і шкалу відсутності прив'язаності (готовність порівняно спокійно змінити місце проживання). У попередніх апробаціях коефіцієнт α–Кронбаха коливається в межах 0,78–0,83. Доповненням слугує шкала «Прив'язаність до місця» М. Левіцької, яка концентрується на афективному

компоненті зв'язку з містом (α = 0,80). Обидві методики застосовано двічі: щодо Харкова та, для ВПО й мігрантів, щодо нового місця перебування.

Скорочена шкала соластальгії (Brief Solastalgia Scale) є відносно новою розробкою без тривалої історії застосування на україномовних вибірках, постраждалих саме від воєнних, а не екологічних втрат середовища. Тому шкалу було включено до пілотного тестування, за результатами якого два пункти переформульовано так, щоб вони однаковою мірою підходили для опису як прямого досвіду життя серед руйнувань, так і опосередкованого спостереження за руйнуванням міста здалеку.

Шкала задоволеності життям Е. Дінера (SWLS, 5 пунктів) традиційно демонструє високу внутрішню узгодженість (α = 0,78–0,89) і, з огляду на стислість і доведену валідність, є оптимальним вибором для дослідження з емоційно навантаженими блоками. Опитувальник PHQ–4 обрано через стислість, критично важливу для респондентів у стані хронічного стресу. Шкала стресостійкості Коннора-Девідсона вимірює здатність до адаптації й відновлення після травматичних подій і неодноразово застосовувалася в дослідженнях населення, постраждалого від збройних конфліктів, ця шкала вимірює не стабільну рису особистості, а динамічну здатність «відскакувати» після стресу.

Оскільки більшість методик розроблено англійською чи польською мовами, переклад здійснювався за процедурою прямого й зворотного перекладу: текст перекладався дослідницею українською мовою, після чого переклад перевірявся зворотним перекладом англійською.

Усі методики, за винятком шкали соластальгії, мають тривалу історію застосування, зокрема на україномовних та постраждалих від конфлікту вибірках. Остаточна перевірка внутрішньої узгодженості кожної шкали на зібраних даних (α–Кронбаха) буде представлена на початку третього розділу, перш ніж переходити до змістової інтерпретації результатів.

Якісними методами дослідження були обрані метод фотовойсингу та напівструктуроване інтерв’ю. Фотовойсинг – метод, який дає учасникам

змогу документувати й репрезентувати досвід за допомогою фотографії, а не лише вербально. Деякі аспекти переживання простору й місця (атмосфера, дрібні деталі, емоційний відтінок конкретного куточка міста) важче вербалізувати одразу, крім того, фотовойсинг знижує психологічний тиск прямого запитання про травматичний досвід, дозволяючи почати розмову з обговорення знімка.

Учасники інтерв'ю погодились зробити або дібрати з архіву 3–5 фотографій, що найкраще відображають їхній зв'язок із Харковом сьогодні: нові знімки або давні світлини з особистого архіву. До кожної фотографії респондента просили відповісти на питання напівструктурованого інтерв'ю: що зображено на фото, що це значить для респондента, які думки та емоції в нього викликає.

Аналіз фотовойс-матеріалів здійснювався у форматі тематичного аналізу пар «зображення – коментар»: візуальний зміст фотографій систематизовано у категорії, а текстові коментарі проаналізовано на предмет повторюваних мотивів, зіставлених із темами інтерв'ю.

Після надання фотографій з респондентами було проведено напівструктуроване інтерв'ю. Орієнтовний перелік тем інтерв'ю охоплював спогади про Харків до вторгнення (повсякденні маршрути, значущі місця, відчуття безпеки), обставини рішення залишитися чи виїхати, актуальне сприйняття рідного міста, досвід облаштування на новому місці для ВПО й мігрантів, їх уявлення про можливе повернення. Питання формулювалися максимально відкрито, а послідовність тем змінювалася залежно від природного руху розповіді респондента,

До групи пілотного тестування інструментарію свідомо залучалися респонденти з усіх трьох груп в рівній пропорції, оскільки саме на цьому етапі найлегше виявити формулювання, які «звучать» природно для однієї групи, але викликають подив в іншій. Так, формулювання одного з пунктів шкали прив'язаності з прямим порівнянням «тут» і «там» у пілотній групі ВПО викликало неоднозначну реакцію: частина респондентів сприймала

«там» як Харків, а частина, як нове місце проживання, залежно від того, яке місце суб'єктивно переживалося як актуальний «дім». Формулювання уточнено, а сам епізод став додатковим емпіричним підтвердженням тези про «розщепленість» переживання дому в цій категорії респондентів, яка згодом лягла в основу окремого блоку питань про нове місце перебування.

Кількісні дані оброблено методами описової статистики (середні значення, стандартні відхилення, розподіли показників у кожній групі). Перед порівняльним аналізом для кожної змінної здійснювалася перевірка нормальності розподілу за критерієм Шапіро-Уїлка та однорідності дисперсій, оскільки результати цієї перевірки визначали подальший вибір статистичних процедур. Міжгрупові порівняння здійснено однофакторним дисперсійним аналізом ANOVA. Зв'язок між показниками місцевої ідентифікації та психологічного благополуччя, задоволеності життям і стресостійкості встановлено кореляційним аналізом. Усі розрахунки виконувалися в програмі JASP.

Матеріали інтерв'ю, після дослівної транскрибації, проаналізовано методом тематичного аналізу з елементами наративного аналізу з увагою і до змісту (теми, мотиви, повторювані образи), і до форми розповіді (тяглість, розірваність, наявність зв'язної хронології). Матеріали фотовойсингу проаналізовано шляхом тематичної категоризації пар «зображення–коментар», зіставлених із категоріями з аналізу інтерв'ю задля пошуку збігів і розходжень.

На завершальному етапі здійснено тріангуляцію результатів усіх трьох методів: кількісні закономірності зіставлено з темами й наративними патернами з інтерв'ю та фотовойсингу через побудову зведеної матриці, у якій кожному кількісному результату зіставлявся відповідний якісний фрагмент, що підтверджує результат або вносить у нього необхідні нюанси. Це зіставлення становить основний зміст третього розділу роботи.

РОЗДІЛ 3
РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН МІСТА В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

3.1. Характеристика вибірки та психометрична перевірка інструментарію

Вихідний масив даних, зібраних за допомогою онлайн-опитувальника, містив 80 заповнених анкет. Розподіл вибірки за групою, статтю та віком наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1. – Розподіл вибірки за групою, статтю та віком

Група	n	Жін. / Чол.	Середній вік, (стандартне відхилення, SD)	Вік, min–max
Залишились у Харкові	41	36 / 4 / 1 не вказ.	40,0 (SD = 8,9)	18–56
ВПО	22	19 / 3	41,5 (SD = 9,5)	18–60
Зовнішні мігранти	17	14 / 3	41,0 (SD = 12,4)	18–73

Як видно з таблиці 3.1, три групи виявилися приблизно зіставними за середнім віком, всі три середні значення групуються навколо позначки в сорок–сорок два роки, що знімає частину занепокоєння щодо потенційного змішування ефекту віку з ефектом міграційного статусу. Водночас групи істотно нерівні за обсягом: група тих, хто залишився в Харкові, приблизно втричі більша за групу зовнішніх мігрантів. Ця диспропорція є прямим наслідком особливостей набору респондентів і врахована при виборі статистичних критеріїв. Там, де це методично доцільно, перевагу віддано непараметричним методам, менш чутливим до нерівності груп і відхилень від нормальності розподілу. Обмежений обсяг підгрупи зовнішніх мігрантів (n =

17), утім, знижує статистичну потужність усіх процедур, що включають цю групу, і це обмеження варто враховувати при інтерпретації результатів порівняння цієї групи з двома іншими.

Окремо варто відзначити й статеву структуру вибірки: у всіх трьох групах жінки становлять переважну більшість респондентів (36 з 41 у групі тих, хто залишився, 19 з 22 у ВПО, 14 з 17 у мігрантів), що загалом узгоджується з відомою в дослідженнях вимушеної міграції закономірністю: жінки, особливо з дітьми, частіше за чоловіків евакуюються чи виїжджають за кордон, а серед тих, хто зголошується на добровільну участь у психологічних опитуваннях, жінки також традиційно представлені активніше.

Перед змістовим аналізом здійснено перевірку внутрішньої узгодженості всіх багатопунктових шкал опитувальника безпосередньо на отриманій вибірці. Результати перевірки надійності наведено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2. – Надійність шкал опитувальника (коефіцієнт α Кронбаха)

Шкала	α Кронбаха	Оцінка надійності
Прив'язаність до Харкова (Блок 1, 12 пунктів)	0,888	добра
Прив'язаність до нового місця (Блок 2, 12 пунктів)	0,909	відмінна
Соластальгія (Блок 4, 9 пунктів)	0,810	добра
Задоволеність життям, SWLS (Блок 5, 5 пунктів)	0,845	добра
PHQ–4 (Блок 6, 4 пункти)	0,876	добра
Резільєнтність, CD–RISC–10 (Блок 7, 10 пунктів)	0,900	відмінна

Усі перевірені шкали демонструють добру або відмінну внутрішню узгодженість, коефіцієнт α Кронбаха коливається в межах від 0,81 до 0,91, що дає підстави вважати інструментарій психометрично придатним для подальшого змістового аналізу. Особливої уваги заслуговує результат для

скороченої шкали соластальгії (α = 0,81). Ця шкала не мала усталеної традиції застосування на україномовних, а тим паче на постраждалих від війни вибірках, і отримана добра надійність емпірично підтверджує психометричну придатність її адаптованого варіанта – результат, який має самостійну методичну цінність незалежно від змістових висновків дослідження. Найвищу надійність продемонстрували шкала прив'язаності до нового місця перебування та шкала резільєнтності (α = 0,91 і 0,90 відповідно), що дозволяє з високою довірою інтерпретувати подальші результати, отримані з їх використанням.

3.2. Статисничний аналіз кількісних показників психологічних механізмів становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту за групами

Перш ніж переходити до статистичної перевірки міжгрупових відмінностей, розглянемо описову статистику за всіма основними показниками в кожній з трьох груп. Ці дані, узагальнені в таблиці 3.3, дають перше уявлення про можливі тенденції.

Таблиця 3.3. – Описова статистика (M ± SD) показників за групами

Показник	Залишились (n=41)	ВПО (n=22)	Мігранти (n=17)
Прив'язаність до Харкова	4,20 ± 0,40	3,89 ± 0,71	3,42 ± 0,90
Локальна ідентичність	2,70 ± 0,62	2,80 ± 0,79	1,80 ± 0,89
Регіональна ідентичність	3,00 ± 0,64	2,00 ± 0,85	2,00 ± 0,77
Національна ідентичність	3,00 ± 0,71	3,00 ± 0,51	3,00 ± 0,89
Наднаціональна ідентичність	2,00 ± 0,62	2,00 ± 0,64	2,00 ± 0,58
Соластальгія	3,89 ± 0,64	4,11 ± 0,69	3,89 ± 1,05
Задоволеність життям (SWLS)	4,14 ± 1,27	3,47 ± 1,42	4,41 ± 1,02
PHQ–4, загальний бал	5,49 ± 3,15	5,50 ± 3,54	4,62 ± 3,05
Тривога (підшкала PHQ–4)	2,80 ± 1,71	2,86 ± 1,78	2,56 ± 1,82
Депресія (підшкала PHQ–4)	2,68 ± 1,71	2,64 ± 1,87	2,06 ± 1,61
Резільєнтність (CD–RISC–10)	35,46 ± 7,99	34,64 ± 8,31	35,38 ± 7,76

На рівні описової статистики впадає в очі передусім показник прив'язаності до Харкова: середнє значення послідовно знижується від групи тих, хто залишився в місті (M = 4,20), через групу ВПО (M = 3,89), до групи зовнішніх мігрантів (M = 3,42). Це той градієнт, якого й слід було очікувати, виходячи з теоретичних міркувань першого розділу роботи про роль фізичної присутності в підтримці й «підживленні» емоційного зв'язку з місцем. Показово, що подібний, хоча й менш виражений спадний градієнт спостерігається і в показниках локальної ідентичності (від 2,70 у тих, хто залишився, до 1,80 у мігрантів).

Соластальгія, на відміну від прив'язаності, не демонструє очікуваного зменшення від групи «тих, хто залишився» до групи мігрантів: середні значення трьох груп (3,89; 4,11; 3,89) виявляються близькими одне до одного, а найвище спостерігається саме в групі ВПО, а не серед тих, хто безпосередньо перебуває під загрозою обстрілів, що суперечить першій частині Гіпотези 1 і потребуватиме окремого обговорення.

Показники задоволеності життям і резільєнтності демонструють менш однозначну картину: найнижча задоволеність життям спостерігається саме в групі ВПО (M = 3,47), тоді як у групи зовнішніх мігрантів вона, навпаки, найвища серед усіх трьох груп (M = 4,41). Показники PHQ–4 і резільєнтності виявляються близькими між групами, без вираженого градієнта, що вже на цьому, суто описовому етапі аналізу натякає на можливу відсутність статистично значущих міжгрупових відмінностей за цими змінними.

Заслуговує на увагу й порівняння не лише середніх значень, а й стандартних відхилень у трьох групах, оскільки саме величина розкиду показника нерідко буває не менш змістовною, ніж сама середня величина. Найбільший розкид прив'язаності до Харкова спостерігається саме в групі зовнішніх мігрантів (SD = 0,90) – майже втричі більший, ніж у групі тих, хто залишився (SD = 0,40). Це означає, що серед харків'ян, які виїхали за кордон, зустрічаються як особи з дуже високою, майже незмінною прив'язаністю до рідного міста, так і особи з відчутно ослабленим зв'язком, тоді як серед тих,

хто залишився в Харкові, показник прив'язаності є значно однорідніше високим. Переживання «свого міста» серед тих, хто продовжує в ньому жити, виявляється психологічно узгодженішим, менш варіативним досвідом. Подібна закономірність спостерігається і для задоволеності життям, і для соластальгії: групи ВПО й мігрантів систематично демонструють ширший розкид показників, ніж група тих, хто залишився. Правдоподібне пояснення цього полягає в тому, що фізичне перебування в Харкові саме по собі є доволі однорідним досвідом, що формує подібну психологічну реакцію в більшості людей, тоді як досвід вимушеного переміщення значно різноманітніший за своєю конкретною конфігурацією від «вдалого» переїзду до налагодженого життя за кордоном до багаторазових вимушених переїздів у злиденних умовах, а отже, і психологічні наслідки цього досвіду закономірно більш розсіяні.

Прив’язаність до рідного міста та до нового місця перебування: результати попарного порівняння. Окремим і, як виявилося, одним із найбільш змістовних результатів дослідження стало парне порівняння прив'язаності до Харкова та прив'язаності до нового місця перебування для перевірки концепції «подвійної прив'язаності» ВПО й зовнішніх мігрантів. Для респондентів цих двох груп, які надали відповіді щодо обох локацій (n = 37), здійснено парне порівняння середніх значень.

Таблиця 3.4. – Парне порівняння прив'язаності до Харкова та до нового місця перебування

Підгрупа	n	M (Харків)	M (нове місце)	t	p
Уся підвибірка (ВПО + мігранти)	37	3,67	2,90	3,758	0,0006
ВПО	20	3,92	2,80	3,973	0,0008
Мігранти	17	3,42	3,00	1,325	0,2051

Для всієї об'єднаної підвибірки переміщених осіб (n=37) середній показник прив'язаності до Харкова становить M=3,67 (за шкалою 1–5), тоді як середній показник прив'язаності до нового місця проживання – M=2,90.

Різниця між цими показниками є статистично значущою: $t(35)=3,758$, $p=0,0006$. Цей результат є прямим емпіричним підтвердженням концепції «подвійної прив'язаності»: прив'язаність до нового місця не заміщує, а співіснує з прив'язаністю до Харкова, залишаючись, утім, статистично слабшою. Іншими словами, ані у ВПО, ані в зовнішніх мігрантів прив'язаність до Харкова не «зникає» й не «замінюється» новою прив'язаністю, обидва зв'язки, судячи з отриманих даних, продовжують існувати одночасно, хоча й з різною інтенсивністю. Це важливий емпіричний аргумент проти спрощеного лінійного уявлення про адаптацію ВПО як поступову й повну заміну старої прив'язаності новою. Отримані дані краще узгоджуються з моделлю співіснування двох психологічно самостійних зв'язків з різними місцями, кожен з яких може виконувати свою власну психологічну функцію.

Отриманий результат прямо підтверджує Гіпотезу 3 на рівні всієї підвибірки переміщених осіб.

При розгляді підгруп окремо картина виявляється неоднорідною. У підгрупі ВПО ($n=20$) різниця між прив'язаністю до Харкова ($M=3,92$) та до нового місця проживання в межах України ($M=2,80$) є статистично значущою: $t=3,973$, $p=0,0008$. Це найвищий середній рівень прив'язаності до Харкова серед усіх переміщених респондентів, і саме в цій підгрупі ефект виявляється найбільш стійким і чітким.

У підгрупі зовнішніх мігрантів ($n=17$), навпаки, різниця між прив'язаністю до Харкова ($M=3,42$) та до нового місця проживання за кордоном ($M=3,00$) статистичної значущості не досягає: $t=1,325$, $p=0,2051$. Середня різниця в цій підгрупі (0,42 бала) помітно менша за різницю у підгрупі ВПО (1,12 бала), а сама підгрупа майже вдвічі менша за обсягом, що обмежує статистичну потужність виявлення ефекту.

Отримані результати загалом свідчать про те, що збереження емоційного зв'язку з Харковом попри фізичне переміщення є типовою тенденцією для переміщених осіб, однак ступінь вираженості цієї тенденції

залежить від типу переміщення: вона є найбільш вираженою серед тих, хто залишився в межах країни, і менш вираженою (принаймні на наявному обсязі вибірки) серед тих, хто виїхав за кордон, що можна інтерпретувати як ознаку вищого ступеня психологічної адаптації до нового середовища в цій підгрупі.

Специфіка ситуації ВПО й мігрантів полягає в тому, що на відміну від «мирного» досвіду множинних прив'язаностей, коли людина, приміром, однаково тепло ставиться і до рідного міста, і до місця, куди виїхала за власним бажанням навчатися чи працювати, тут другий об'єкт прив'язаності з'явився не з вільного вибору, а внаслідок примусу. І сам процес формування нової прив'язаності відбувається на тлі незавершеного, а часто й неможливого до завершення процесу «прощання» зі старою. Саме ця вимушеність, а не сам факт наявності двох прив'язаностей, вочевидь, і зумовлює виявлену статистичну нерівновагу між ними: прив'язаність до Харкова залишається сильнішою не тому, що нове місце «гірше» об'єктивно, а тому, що емоційний процес перенесення психологічної значущості з одного місця на інше в умовах примусового переміщення структурно ускладнений.

Кореляційні зв'язки місцевої ідентифікації з показниками психологічного благополуччя. Зв'язок між основними показниками місцевої ідентифікації та психологічного благополуччя перевірено за допомогою кореляційного аналізу Пірсона. Спершу розглянемо кореляційну матрицю для всієї вибірки (n = 80), наведену в таблиці 3.6.

Таблиця 3.5. – Кореляційна матриця (r Пірсона) для всієї вибірки, n = 79

Показник	Прив'яз.	Локальна	Соластальгія	Задов.	PHQ–4	Резільєнт.
Прив'язаність до Харкова	—	0,61***	0,20	–0,04	0,00	0,25*
Локальна ідентичність	0,61***	—	0,14	0,10	0,01	0,10
Соластальгія	0,20	0,14	—	–0,38***	0,21	–0,18
Задоволеність життям (SWLS)	–0,04	0,10	–0,38***	—	–0,56***	0,43***

Продовження таблиці 3.5

PHQ–4, загальний бал	0,00	0,01	0,21	–0,56***	—	–0,34**
Резільєнтність (CD–RISC–10)	0,25*	0,10	–0,18	0,43***	–0,34**	—

Примітка: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

На рівні всієї вибірки прив'язаність до Харкова помірно й статистично значуще корелює з локальною ідентичністю (r = 0,61; p < 0,001). Це є очікуваний результат, який підтверджує змістову валідність обох шкал: два теоретично споріднені, але формально самостійні конструкти виявляють закономірно узгоджений патерн вимірювання. Прив'язаність до Харкова також слабко, але статистично значуще пов'язана з резільєнтністю (r = 0,25; p = 0,024).

Задоволеність життям очікувано й доволі сильно негативно пов'язана з PHQ–4 (r = –0,56; p < 0,001) і позитивно з резільєнтністю (r = 0,43; p < 0,001), що повністю відповідає усталеним у психологічній літературі закономірностям і слугує додатковим підтвердженням загальної валідності застосованого вимірювального інструментарію. Респонденти з вищим рівнем тривоги й депресивної симптоматики закономірно демонструють нижчу задоволеність життям, а більш резільєнтні особи – вищу.

Таблиця 3.6. – Кореляції прив'язаності, локальної ідентичності та соластальгії із задоволеністю життям і резільєнтністю за групами

Група	Предиктор	Показник	r	p	n
Залишились	Прив'язаність до Харкова	Задоволеність життям	0,17	0,293	41
Залишились	Прив'язаність до Харкова	Резільєнтність	0,40**	0,009	41
Залишились	Локальна ідентичність	Задоволеність життям	0,42**	0,006	41
Залишились	Локальна ідентичність	Резільєнтність	0,05	0,752	41
Залишились	Соластальгія	Задоволеність життям	–0,47**	0,002	41
Залишились	Соластальгія	Резільєнтність	–0,23	0,149	41
ВПО	Прив'язаність до Харкова	Задоволеність життям	–0,16	0,486	22

Продовження таблиці 3.6.

ВПО	Прив'язаність до Харкова	Резільєнтність	0,20	0,366	22
ВПО	Локальна ідентичність	Задоволеність життям	–0,15	0,511	22
ВПО	Локальна ідентичність	Резільєнтність	0,08	0,708	22
ВПО	Соластальгія	Задоволеність життям	–0,30	0,171	22
ВПО	Соластальгія	Резільєнтність	–0,27	0,231	22
Мігранти	Прив'язаність до Харкова	Задоволеність життям	–0,11	0,693	17
Мігранти	Прив'язаність до Харкова	Резільєнтність	0,27	0,315	17
Мігранти	Локальна ідентичність	Задоволеність життям	0,03	0,906	17
Мігранти	Локальна ідентичність	Резільєнтність	0,22	0,411	17
Мігранти	Соластальгія	Задоволеність життям	–0,30	0,262	17
Мігранти	Соластальгія	Резільєнтність	0,00	0,995	17

Примітка: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Групові кореляції розкривають істотну неоднорідність, приховану за узагальненим показником для всієї вибірки. У групі тих, хто залишився в Харкові, соластальгія помірно й статистично значуще негативноно пов'язана із задоволеністю життям ($r = –0,47$; $p = 0,002$), тобто саме в цій групі, і тільки в ній, інтенсивність переживання руйнування рідного середовища напряму «б'є» по суб'єктивному відчуттю благополуччя. У цій самій групі прив'язаність до Харкова й локальна ідентичність виявляють позитивний зв'язок з резільєнтністю та задоволеністю життям ($r = 0,40$; $p = 0,009$ та $r = 0,42$; $p = 0,006$), тобто для тих, хто безпосередньо перебуває в зоні воєнної загрози, сила зв'язку з рідним містом працює як своєрідний психологічний ресурс, тоді як інтенсивність переживання його втрати як фактор ризику. Ці дві закономірності, що діють одночасно й в одній групі, добре узгоджуються з моделлю «особа–процес–місце» (PPP model) Р. Скеннелла і Р. Ґіфорда: прив'язаність і соластальгія в цьому випадку постають як відносно самостійні процеси, кожен з яких по-своєму пов'язаний з благополуччям.

У групах ВПО й зовнішніх мігрантів жоден із цих зв'язків не досягає статистичної значущості. Отримана картина в цілому свідчить, що саме для тих, хто фізично перебуває в зоні воєнної загрози, показники місцевої ідентифікації є найбільш тісно й статистично надійно пов'язаними з психологічним станом, тоді як у ВПО й мігрантів психологічне благополуччя, ймовірно, визначається іншими, не пов'язаними безпосередньо з Харковом чинниками.

3.3. Якісний аналіз психологічних механізмів становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту: наративні інтерв’ю та фотоматеріали

В третьому розділі кількісний аналіз дав відповідь на питання «наскільки сильно» і «як тісно пов'язані» показники місцевої ідентифікації з психологічним благополуччям харків'ян. Також ми звертаємось до питань, які кількісний аналіз поставити не може: якою мовою і якими образами й метафорами харків'яни самі описують свій зв'язок із містом, як саме структурована розповідь про життя «до» і «після» 24 лютого 2022 року, що конкретно люди обирають фотографувати, коли їх просять показати своє місто, і чому.

Дослідницьким матеріалом розділу виступають п'ятнадцять напівструктурованих наративних інтерв'ю, по п'ять респондентів із кожної з трьох досліджуваних груп. Принципово важливим методичним моментом є те, що в цьому дослідженні напівструктуроване інтерв'ю та фотовойсинг не проводилися як дві окремі, розведені в часі процедури, а були природно поєднані, кожного інтерв'ю респондента просили прокоментувати надіслані ним фотографії за технікою SHOWeD, і ці коментарі є повноцінним фотовойс–матеріалом, органічно вбудованим у тканину наративу, а не додатком до нього. Матеріали інтерв'ю розглядаються не ізольовано, а в поєднанні із кількісними результатами третього розділу та тематичним аналізом коротких відкритих відповідей анкети.

Респондентів, які були залучені до інтерв’ю в подальшому тексті позначено умовними кодами: «Залишились–1»–«Залишились–5», «ВПО–1»–«ВПО–5», «Мігрант–1»–«Мігрант–5». Ці коди є суто технічним засобом анонімізації. Інтерв'ю проводилися дистанційно, переважно в текстовому форматі з поступовим переходом до усного спілкування. Кожне інтерв'ю супроводжувалося від трьох до восьми фотографій, дібраних респондентом самостійно, як свіжих знімків, зроблених спеціально для дослідження, так і світлин з особистого архіву. Примітно, що частина респондентів, фізично віддалених від Харкова, вдавалася до опосередкованих способів отримання зображень: Мігрант–3 попросив сфотографувати рідну вулицю літню маму, яка залишилася в місті («Ось на цих провулках я жив все життя. А мама вже погано ходить, тож далеко дійти не могла»), а ВПО–2, немолода жінка, добирала зображення Харкова в інтернеті за допомогою онука («ми з онуком сіли, він в інтернеті мені відкривав різні картинки, а я зберегла ті, що сподобалися»). Цей опосередкований, «проксі»–спосіб отримання зображень міста, коли респондент не може сфотографувати самостійно і залучає для цього третіх осіб чи цифровий архів, сам по собі є змістовим феном.

Стислий аналіз відкритих відповідей анкети. Перш ніж переходити до глибокого наративного аналізу п'ятнадцяти інтерв'ю, варто коротко зафіксувати ширший, хоча й менш деталізований контекст, який дають короткі відповіді на сім відкритих запитань анкети, заповненої 80 респондентом (41 – залишились у Харкові, 22 – ВПО, 17 – зовнішні мігранти). Ці дані вже частково використовувалися на попередньому етапі роботи; тут вони наведені стисло, як фонова, статистично ширша перевірка того, наскільки типовими для всієї вибірки є теми, виявлені на матеріалі лише п'ятнадцяти наративів.

Таблиця 3.7. – Основні теми відкритих відповідей анкети за групами (частка респондентів, %)

Тема	Залишились (n=41)	ВПО (n=22)	Мігранти (n=17)
Дім = родина/близькі	41 %	38 %	19 %
Дім = конкретне помешкання	15 %	21 %	6 %
Зв'язок «зараз» – сильний/укорінений	34 %	4 %	13 %
Зв'язок «зараз» – на відстані/спогади	0 %	25 %	19 %
Горе/жаль за станом міста (після 24.02)	41 %	25 %	25 %
Віддалення/емоційна притупленість	17 %	21 %	13 %
«Повернення додому» – реляційне (люди)	29 %	29 %	0 %
«Повернення додому» – екзистенційне/невизначене	10 %	13 %	50 %
Прив'язаність до нового місця (лише ВПО та мігранти)	—	42 % так / 58 % ні	72 % так / 28 % ні
Ресурс рівноваги – родина/діти	29 %	33 %	25 %

Основні закономірності, виявлені на короткому анкетному матеріалі, систематично узгоджуються з тим, що показав глибокий аналіз п'ятнадцяти наративів. Частка визначення дому через родину послідовно знижується від тих, хто залишився (41 %), до мігрантів (19 %), а зв'язок «зараз» як «сильний, укорінений» має прямо протилежний, майже дзеркальний розподіл: 34 % у тих, хто залишився, проти лише 4 % у ВПО. Останнє число особливо показове: воно означає, що метафори тілесного вкорінення й «симбіозу», зафіксовані в наративах респондента Залишились–3, це не поодинокий випадок, а відображення статистично переважної тенденції в цій групі.

Показово й те, що горе та жаль за станом міста після 24 лютого залишається найчастішою темою саме в групі тих, хто залишився (41 %,

удвічі частіше, ніж у двох інших групах – по 25 %), що прямо узгоджується з детальним, насиченим побутовими подробицями описом руйнувань у наративах цієї групи, на відміну від опосередкованого переживання соластальгії у ВПО й мігрантів. Водночас відповідь на запитання про прив'язаність до нового місця перебування, на яке відповідали лише лише ВПО та мігранти (42% та 72% позитивних проти 58% та 28% негативних відповідей відповідно) кількісно підтверджує ту саму перевагу «відсутності» прив'язаності над її наявністю, яка на матеріалі десяти глибоких інтерв'ю виявлялася у формі трьох якісно різних конфігурацій.

Єдина помітна розбіжність між двома джерелами даних стосується категорії «повернення додому». В цьому пункті реляційне значення у мігрантів за анкетними даними становить рівно 0 %, тоді як серед п'яти глибинних інтерв'ю двоє респондентів (Мігрант–2, Мігрант–5) виявляють найінтенсивнішу, майже ідентитарну прив'язаність до міста. Це радше ілюстрація обмеженого інструментаріє анкетування. Анкетна відповідь про «повернення додому» фіксує конкретне, вузько сформульоване запитання, тоді як розгорнутий наратив дає змогу респондентові виразити прив'язаність через інші, паралельні канали (метафори сну, ідентичності, культурної належності), які просто не потрапляють у вузьку рамку одного анкетного пункту. Це зайвий раз підтверджує цінність поєднання обох джерел даних.

Наративна структура розповідей: тяглість і розрив біографії «до» і «після». Одним із ключових теоретичних питань, поставлених перед дослідженням, було те, наскільки цілісною чи, навпаки, розірваною є розповідь людини про своє життя «до» і «після» вторгнення і чи можна за характером цієї тяглості (чи її відсутності) судити про глибину психологічного розламу, спричиненого війною. Аналіз п'ятнадцяти наративів дозволяє відповісти на це питання значно змістовніше, ніж це було можливо на матеріалі коротких анкетних відповідей.

У групі тих, хто залишився в Харкові, найпоширенішим виявився патерн, який умовно можна назвати «непомітна прив'язаність, що виявила

себе через загрозу». Двоє з п'яти респондентів цієї групи прямо повідомляють, що до війни взагалі не рефлексували над своїм ставленням до міста: «До початку війни я навіть не задумувався, що для мене Харків. Місто й місто» (Залишились–1); «Я до війни постійно хотіла поїхати жити в Київ... Харків здавався мені скучним містом» (Залишились–4). В обох випадках наратив демонструє чітку, майже підручникову тяглість: респондент не описує розрив свого життя навпіл, а радше поступове, ретроспективне «відкриття» прив'язаності, яка раніше не була усвідомленою. Залишились–1 прямо формулює цей перехід через метафору пастки («Я відчуваю себе в пастці»), Залишились–4 – через несподіване відчуття полегшення від повернення в батьківський дім («мені тут спокійніше. Мабуть, стіни лікують»).

Принципово інший патерн демонструє Залишились–3, чия розповідь побудована не як відкриття нового, а як драматичне посилення того, що вже було: «Я була закохана в своє місто. Я і зараз в нього закохана», і далі, окремим сюжетним поворотом: «Я стала його любити ще більше... Я бачу його таким титаном». Тут наратив зберігає повну тяглість не лише формально, а й змістовно: довоєнна закоханість не заперечується і не переглядається, а лінійно наростає, знаходячи для свого вираження нову, войовничу метафорику («титан», «симбіоз», «я пустила корені в місті, а воно пустило корені в мені»).

Наративи ВПО демонструють істотно більшу структурну різноманітність, ніж наративи тих, хто залишився. Обставина, яка сама по собі узгоджується з висновком про більшу неоднорідність (ширший розкид показників) досвіду вимушено переміщених осіб порівняно з тими, хто залишився на місці. На одному полюсі ВПО–1, чия розповідь демонструє послідовне, майже програмне заперечення довоєнної прив'язаності («Не любив я його») з подальшим формулюванням дому як суто функціональної, змінної категорії («дім – це те місто, де ми ВПО»); тут наратив зберігає внутрішню логічну тяглість, оскільки байдужість до Харкова не була

порушена війною, а лише отримала нове, вимушене підтвердження. На протилежному полюсі ВПО–3, чия розповідь описує різкий, майже кризовий емоційний перелом: від затишного, тілесно відчутого зв'язку з містом («мені тут навіть дихалося завжди легше») до майже соматичного страждання після вторгнення («Я прям фізично відчуваю біль після кожної новини про обстріл»), причому цей перехід респондентка прямо формулює як одушевлення міста («Іноді він мені вважається як людина»).

Особливо показовою для розуміння наративної тяглості є розповідь ВПО–2, найстаршої з опитаних респонденток, яка приїхала до Харкова ще в 1970–х роках. Її наратив від початку побудований через категорію фону, а не активної дії («Харків – це як фон мого життя»), і саме ця «фонова» тяглість виявляється джерелом найсильнішого, найбільш категоричного твердження про дім серед усіх п'ятнадцяти респондентів: «Дім він єдиний на все життя». Розрив тут відбувається не на рівні змісту прив'язаності (вона лишається незмінною), а на рівні простору: сам дім лишається психологічно цілісним, хоча фізично респондентка перебуває за сотні кілометрів від нього.

У групі зовнішніх мігрантів наративна тяглість найчастіше зберігається через свідоме, майже вольове рішення не переглядати довоєнне ставлення: Мігрант–2 формулює це прямо «Нічого. Як любила, так і люблю... Мабуть, стала любити ще більше», а Мігрант–5 через метафору фону, близьку до ВПО–2: «місто було постійно поруч, як фон у картині нашого життя» і далі – «Майже не змінилось». Водночас Мігрант–1 і частково Мігрант–4 демонструють протилежну, розривну структуру наративу: перехід від стабільного, «налагодженого» життя («Все налагоджене життя») до відчуття безхатченка й залежності («Я зараз взагалі відчуваюся безхатьком»), а Мігрант–4 через метафору двох світів («Тепер я ніби між двох світів») і констатацію, що Харків тепер належить іншому, завершеному часовому виміру («Це місто мого минулого життя»).

Суб'єктивний зміст поняття «дім»: інструментальне, реляційне й символічне визначення. Аналіз коротких анкетних відповідей (попередній

етап дослідження) виявив, що частка визначень дому через конкретне помешкання знижується від групи тих, хто залишився (15 %), до групи мігрантів (6 %), тоді як частка визначень через родину знижується з 41 % до 19 % відповідно. Розгорнуті наративні відповіді дозволяють не просто підтвердити цю тенденцію, а побачити, з яких саме смислових компонентів вона складається.

У відповідях респондентів на запитання про зміст слова «дім» вирізняються три відносно самостійні логіки визначення. Перша, умовно позначена як інструментальна, зводить дім до функціонального переліку складових без вираженого емоційного забарвлення: «Мій дім – це там, де я й моя родина. Зараз мій дім – Іспанія. Де він буде далі – життя покаже» (Мігрант–3). Друга, реляційна, визначає дім передусім через людей, а не простір: «Це місце, де тобі тепло і де твоя сім'я» (Залишились–2). Третя, символічна, наповнює дім значенням, яке перевищує суму його фізичних чи соціальних складових: «для мене дім – це моя фортеця» (ВПО–2, Мігрант–2, майже дослівний збіг формулювання в обох незалежних інтерв'ю); «Дім – це там, де я народилась, виросла і прожила життя. Квартири можуть мінятися, але "дім" – це набагато більше, ніж чотири стіни» (Мігрант–5).

Показово, що метафора «фортеці» виникає незалежно в інтерв'ю двох респонденток з різних груп (ВПО–2 і Мігрант–2), і обидві про дім, здобутий власною тривалою працею: перша описує, як вони з чоловіком «важко працювали» на квартиру, друга каже про «3 щасливих роки», прожиті у власному, з ремонтом, помешканні. Це незалежне повторення тієї самої метафори різними людьми з різних груп є цінним емпіричним свідченням: воно вказує, що «фортеця» не випадкова індивідуальна знахідка, а поширений, культурно доступний спосіб осмислення дому як здобутку, який потребує захисту, що активізується саме в момент, коли цей здобуток опиняється під загрозою.

Найбільш емоційно напруженою є категорія відповідей, у яких респондент прямо констатує втрату відчуття дому як такого. Мігрант–1

формулює це через категорію залежності від чужої волі: «Я зараз взагалі відчуваюся безхатьком і дуже залежним від доброї волі інших людей». Мігрант–4 описує подібний стан через категорію тимчасовості й непевності: «Так, в мене немає вже того відчуття дома, як було. Я зараз ніби відірвана від всього матеріального». В обох випадках ідеться не про заперечення конкретного місця як дому (обидві респондентки продовжують називати Харків чи Україну своїм справжнім домом в інших фрагментах інтерв'ю), а про часткову втрату самої психологічної функції «дому», відчуття стабільної, персональної території, яку тимчасове помешкання за кордоном поки що не здатне повністю компенсувати. Це прямий емпіричний прояв того типу дистресу, який у першому розділі роботи обговорювався як порушення функції безпеки й самоефективності прив'язаності до місця.

Цікавим прикордонним випадком є ВПО–1, чия відповідь на це запитання поєднує інструментальну логіку з прямою, свідомою відмовою від символічного навантаження: «для мене дім – це там, де я і моя родина зараз. Тобто в цей період часу "дім" для мене – це те місто, де ми ВПО». Формулювання «в цей період часу» прямо сигналізує про свідомо тимчасовий, неостаточний характер цього визначення, сам респондент маркує його як робочу, а не остаточну відповідь, що є емпіричним підтвердженням теоретичного положення про подвійну дію ідеї «тимчасовості» вимушеного переміщення.

Зв'язок із містом «зараз»: метафорична типологія. Запитання про характер зв'язку з Харковом «сьогодні» отримало від респондентів переважно метафоричні, а не описові відповіді. І саме різноманіття цих метафор становить найбагатший емпіричний матеріал усього дослідження. У таблиці 3.8 зведено ключові метафори за групами.

Таблиця 3.8. – Метафори зв'язку з Харковом «зараз» за респондентами

Респондент	Метафора / формулювання
Залишились–1	«Пастка. Я відчуваю себе в пастці»
Залишились–2	«Спостерігаєш, як згасає близька тобі людина... сподіваєшся, що це лише стадія переродження»
Залишились–3	«Симбіоз... ніби я пустила корені в місті, а воно пустило корені в мені»
Залишились–4	«Я поважаю це місто за його характер. І мені тут затишно»
Залишились–5	«Мені сумно і страшно»
ВПО–1	«Я сумую за тим Харковом, яким він міг би бути, якби не війна»
ВПО–2	«Я хочу повернутися»
ВПО–3	«Я дуже хочу якнайшвидше повернутися» / місто як побратим, поранений, але живий
ВПО–4	«Це ніби невидимий канат, що поєднує мене з містом»
ВПО–5	«Я люблю Харків. Десь так»
Мігрант–1	«Я хочу повернутися, але розумію, що навряд чи зможу»
Мігрант–2	«Цей зв'язок дуже міцний. Я бачу місто у снах»
Мігрант–3	«Місто, де я народився і виріс» (нейтрально, без вираженого афекту)
Мігрант–4	«Це місто мого минулого життя»
Мігрант–5	«Я люблю це місто, я відчуваю себе харків'янкою прям до мозку кісток»

Метафори тих, хто залишився в місті, тяжіють до образів простору й тілесного ув'язнення («пастка») або органічного зрощення («симбіоз», «корені»), метафор, які передають безпосередній, фізично відчутний характер зв'язку. Метафори ВПО частіше побудовані навколо мотиву невидимого, але міцного зв'язку на відстані («невидимий канат»), пораненого, але живого організму (ВПО–3) або прямої, майже невідкладної потреби повернення («хочу повернутися»). Метафори мігрантів демонструють найбільшу поляризацію: від найінтенсивнішого афективного вислову серед усіх п'ятнадцяти респондентів «харків'янкою прям до мозку кісток», «бачу місто у снах» (Мігрант–2 і Мігрант–5) до майже цілковитої

емоційної нейтральності (Мігрант–3: «Місто, де я народився і виріс», без жодного прикметника чи оцінного судження).

Ця поляризація серед мігрантів заслуговує на окремий коментар, оскільки вона прямо узгоджується з найширшим стандартним відхиленням показників прив'язаності саме в цій групі за кількісними даними. Наративний матеріал дозволяє побачити, що ця статистична варіативність не є артефактом малого обсягу підгрупи, а відображає справжню, змістовну неоднорідність досвіду: серед п'яти опитаних мігрантів є як респондентка з, вочевидь, найсильнішою серед усієї вибірки ідентифікацією з Харковом (Мігрант–2, яка порівнює його з усіма великими містами Європи водночас і бачить його уві сні), так і респондент, для якого місто перетворилося на нейтральний факт біографії, майже позбавлений емоційного забарвлення (Мігрант–3, до речі, доброволець ЗСУ, який прямо каже: «Ні, мені все одно ці вулички та будинки без якогось там особливого емоційного ставлення», хоча водночас прослужив усі роки війни саме в Харківській області).

Випадок Мігранта–3 (доброволець, який захищав Харківську область, але заявляє про емоційну байдужість до самого міста) є показовим прикладом того типу розходження між поведінкою (захист території) і декларованим афектом (відсутність прив'язаності), яке неможливо було б виявити жодним кількісним інструментом: людина може діяти так, ніби місце є значущим і водночас словесно заперечувати цю значущість. Це прямо перегукується з тривимірною моделлю прив'язаності (афективний, когнітивний, поведінковий компоненти): у цьому конкретному випадку поведінковий компонент, вочевидь, розходиться з афективним, і респондент сам про це свідчить, пояснюючи свій вибір служити радше обов'язком захищати близьких («Я мав захищати своїх любих жінок»), ніж прямою прив'язаністю до міста.

Соластальгія в наративах: пряме й опосередковане спостереження руйнування міста. Гіпотеза «мобільності травми», висунута в підрозділі 3.3 для пояснення відсутності статистично значущої різниці в рівні соластальгії

між трьома групами, знаходить у наративному матеріалі значно глибше й переконливіше підтвердження, ніж це було можливо на матеріалі коротких анкетних відповідей.

Респонденти, які залишилися в Харкові, описують соластальгію через безпосередні, деталізовані, часто побутові подробиці зруйнованого простору. Залишились–1 описує розбитий торговий центр («Його як раз планували оновлений відкрити в березні 2022–го. Але русня все ракетою зруйнувала в перші ж дні»), Залишились–2 – влучання шахеда в сусідній під'їзд свого будинку, з характерною деталлю про забиті вікна тих квартир, чиї мешканці виїхали й не змогли організувати ремонт («хто в Харкові – тим вже за кошт міста поміняли, а хто повиїжджав – до їх квартир не змогли увійти та поміняти вікна»), Залишились–5 перелічує конкретні райони, куди тепер боїться їхати («Північну Салтівку ж взагалі знищили... А П'ятихатки... Зараз туди й не ризикну поїхати»).

Показово, що в тому самому інтерв'ю Залишились–2 фотографує не лише руйнування, а й свідчення адаптації простору до нової реальності: глечик і годинник, якими сусідка прикрашає двір поруч із залишками окопів, викопаних навесні 2022 року («з одного боку окопи, з іншого – інсталяції, щоб кукуха не полетіла»). Це поєднання руйнування й естетизації в одному кадрі прямо ілюструє теоретичне положення про амбівалентність афективної функції місця в умовах війни: той самий простір одночасно є джерелом травми й ареною свідомого опору цій травмі.

Респонденти з групи ВПО, натомість, здебільшого описують руйнування опосередковано, через розповіді інших людей, новини чи взагалі невизначеність щодо актуального стану міста. ВПО–2 прямо формулює цю опосередкованість: «Сусіди, хто залишився, кажуть – стіни взагалі немає, видно, що всередині квартир». Соластальгія тут передається через чужий переказ, а не власне спостереження. ВПО–5 іде ще далі, прямо визнаючи брак актуального знання: «Я не приїжджала додому з початку повномасштабного вторгнення і знаю як зараз місто виглядає тільки із новин

та Тіктоків», і водночас це неповне, опосередковане знання супроводжується цілком реальним емоційним відгуком: «Дуже шкода».

Найпоказовіший випадок опосередкованого соластальгійного переживання належить Мігранту–5, чия відповідь буквально ілюструє механізм, який раніше був сформульований лише як теоретична гіпотеза: «Я не знаю... І в моїх згадках місто залишається таким, яким воно було до війни». Тут соластальгія не переживається безпосередньо просто тому, що образ міста, доступний респондентці, «замороженій» на довоєнному етапі. Вона констатує розрив між власним застиглим образом і актуальним, невідомим їй станом міста, не заповнюючи цей розрив тривогою чи горюванням, а радше залишаючи його відкритим, неоформленим питанням.

Це розмаїття форм соластальгії: від насиченого деталями прямого спостереження до дифузного, «замороженого» незнання, дає змістове пояснення статистичному результату підрозділу 3.2: рівень соластальгійного дистресу, виміряний уніфікованою кількісною шкалою, може бути практично однаковим у групах, які насправді переживають якісно різні за структурою, хоча й порівнянні за інтенсивністю форми горювання за втраченим середовищем.

Фотоматеріали: що респонденти обирають знімати і чому. Обговорення фотографій за технікою SHOWeD, вбудоване в кожне інтерв'ю, дає змогу побачити те, що респонденти вважають вартим показу, коли їх прямо про це не питають словами.

У групі тих, хто залишився, фотоматеріали демонструють найбільшу тематичну різноманітність: від інтимних побутових деталей власного двору (Залишились–1: вид з вікна, дитячий майданчик; Залишились–2: наслідки прильоту в сусідній під'їзд, забиті вікна, импровізовані прикраси двору) до свідомо організованої культурної практики збереження пам'яті: Залишились–3 фотографує дореволюційну забудову під час екскурсії з місцевим гідом, прямо формулюючи мотивацію як рятування образу від можливого знищення («Хочу ще гуляти старим центром і фотографувати кожний будинок. Щоб

зберегти їх на світлинах в разі знищення»). Залишились–4 обирає для фотографування не туристичні, а робочі, повсякденні куточки міста, наголошуючи на ролі комунальних служб («для мене, взагалі, головні герої – це наші комунальники. Вони ніби "зшивають" це місто кожен раз знов і знов») – рідкісний приклад того, як респондент свідомо уникає банального, «листівкового» образу міста на користь інфраструктурної, невидимої зазвичай праці з його підтримки.

У групі ВПО домінує інша логіка вибору: переважно робота з архівом, а не зі свіжими знімками. ВПО–2, ВПО–4 і частково ВПО–5 добирають старі фотографії, що фіксують місто таким, яким респондентка його пам'ятає, а не таким, яким воно є зараз: «На цих фото місто виглядає так, як і в часи моєї молодості... ніби нічого не змінилося» (ВПО–2). Це прямий, майже підручниковий приклад, фотографія тут функціонує не як документ актуального стану міста, а як інструмент утримання психологічної причетності до образу, який, можливо, вже не існує в такому вигляді. Показовим винятком є ВПО–3, яка фотографує місто під час нещодавнього, живого відвідування («Я ці фото зробила під час свого останнього приїзду в місто»). І саме її наратив демонструє найінтенсивнішу, тілесно забарвлену прив'язаність серед усіх опитаних ВПО.

Окремої уваги заслуговує ВПО–1, чиї фотографії супроводжуються не ностальгійним, а критичним коментарем щодо святкових вуличних інсталяцій: «Скільки ж грошей мер викидає на ці інсталяції, краще б антидронові сітки по місту повісив би. Мені місто нагадує... алкоголічку, яка давно не милася, але обличчя фарбує». Ця різка, майже викривальна метафора – рідкісний випадок, коли респондент використовує фотографію не для підтвердження прив'язаності, а для артикуляції критичного, розчарованого ставлення до міської влади, яке проходить наскрізною темою через усе його інтерв'ю (та сама тема повторюється у ВПО–1).

У групі мігрантів фотоматеріали найчіткіше демонструють описаний вище феномен опосередкованого, «проксі»–доступу до візуального образу

міста. Мігрант–1 надсилає скриншоти з ТікТоку зі святковими інсталяціями, прямо називаючи це джерелом туги за колективним, святковим переживанням простору («Я дивився, як місто святкувало свій день і заздрив, що я не там зараз»). Мігрант–3 отримує фотографії через матір, фізично не здатну відійти далеко через вік і небезпеку. Найбільш концептуально осмисленим є вибір Мігранта–2, яка створює для доньчиного шкільного проєкту колаж, що зіставляє харківські локації з подібними за «вайбом» місцями в різних європейських містах, прямо формулюючи мету як демонстрацію культурної належності Харкова до Європи, а не його «іншості» («Ми хотіли показати, що Харків, і взагалі Україна, дуже близькі Європі. Ми такі ж, як вони»). Це рідкісний випадок, коли фотовойс–матеріал виконує не лише особисту психологічну, а й свідому, майже просвітницьку соціальну функцію, спрямовану на нове, приймаюче середовище дитини–мігрантки.

Показовим контрапунктом до всіх перелічених стратегій є вибір Мігранта–5, яка свідомо відмовляється від «банальних фото центра, прикрашеного» на користь архівного, буденного зимового знімка – себе, що йде на роботу порожньою недільною вулицею під снігопадом: «Це було про затишок і уют. І ось цей сніг, який ніби накриває все ковдрою». Респондентка прямо артикулює свідомий вибір показати не туристичну, а інтимну, майже медитативну грань міста. Це рішення, яке саме по собі є цінним методичним свідченням на користь відкритої, а не наперед структурованої інструкції до фотовойсингу: наперед задана, «рекомендована» інструкція могла б підштовхнути респондентку саме до тих банальних, туристичних кадрів, яких вона свідомо уникла.

Подвійна прив'язаність: ставлення до нового місця перебування у ВПО і мігрантів. Статистично значущий кількісний результат про перевищення прив'язаності до Харкова над прив'язаністю до нового місця (підрозділ 3.3) отримує в наративному матеріалі детальне змістове наповнення, яке дозволяє розрізнити принаймні три різні психологічні конфігурації цієї подвійної прив'язаності.

Перша конфігурація – це функціональна адаптація без емоційного «прикипання», найяскравіше представлена у ВПО–1: «для мене дім – це... те місто, де ми ВПО». Формулювання, яке визнає нове місце домом суто ситуативно, без жодних тверджень про емоційне тепло чи ідентифікацію. Ця сама респондентка прямо констатує, що нове середовище нічим не нагадує Харків і не викликає жодних асоціацій («Ні, нічого не нагадує»).

Друга конфігурація – збереження виключної, неподільної прив'язаності до Харкова, найповніше представлена у ВПО–2: «Ні, Харків все одно мій дім, я скучаю за ним і іноді він мені сниться. Дім він єдиний на все життя». У цьому випадку нове місце перебування взагалі не розглядається як потенційний конкурент чи доповнення до старої прив'язаності. Воно залишається психологічно нейтральним фоном, на тлі якого стара прив'язаність не слабшає й не переглядається.

Третя, найрідша серед опитаних конфігурація – фактичне заміщення старої прив'язаності новою, представлена єдиним випадком серед п'ятнадцяти респондентів, Мігрантом–3: «Так, тепер я вважаю своїм домом Іспанію». Показово, що саме цей респондент, доброволець ЗСУ, який прослужив усю війну в Харківській області, раніше уже був відзначений як приклад розходження між поведінковим і афективним компонентами прив'язаності. Тепер це розходження отримує логічне продовження: людина, яка діяла заради захисту рідних місць, водночас психологічно найповніше серед усіх опитаних «відпустила» стару прив'язаність на користь нової.

Цікавим прикордонним випадком є ВПО–4, чия розповідь поєднує елементи другої конфігурації (підсилення ідентичності через маркер «харків'янства» серед незнайомців: «коли знайомишся тут... з новою людиною і виявляєш, що вона з Харкова – це одразу переводить її з рангу просто знайомої в статус "своєї" людини») з визнанням того, що сама тривалість перебування поза містом підсилила зв'язок («Так, воно зміцніло»).

Разом ці три конфігурації дають значно тонше розуміння статистичного результату підрозділу 3.3, ніж єдина середня цифра: «слабша

прив'язаність до нового місця» на індивідуальному рівні означає для когось повну психологічну відсутність нового зв'язку (ВПО–1), для когось збереження виключної вірності старому дому (ВПО–2), а для когось рідкісний, але теоретично важливий випадок дійсного психологічного переселення (Мігрант–3), що йде всупереч домінантному в цій вибірці патерну.

Погляд у майбутнє: надія, тривога й амбівалентність. Завершальний блок кожного інтерв'ю, присвячений уявленню про майбутнє Харкова, виявив набагато менш поляризовану картину, ніж можна було б очікувати: переважна більшість респондентів усіх трьох груп висловлюють обережну, часто явно ритуалізовану надію («Сподіваюсь, все буде як до війни» – формулювання, що дослівно чи майже дослівно повторюється в відповідях респондентів Залишились–1, Залишились–4, ВПО–2, ВПО–3, Мігрант–3, Мігрант–4), незалежно від того, наскільки емоційно напруженою чи, навпаки, нейтральною була решта їхньої розповіді.

Показові винятки з цієї загальної тенденції варті окремого розгляду. Залишились–5 – єдина респондентка, яка прямо висловлює песимістичний прогноз, пов'язуючи його з географічним чинником, а не власне з війною як такою: «боюсь, що через близькість до кордону з ворогом нічого доброго місто не чекає. Буде занепад», формулювання, яке виходить за межі теперішньої війни й описує довгострокову, структурну вразливість прикордонного міста. ВПО–1 так само демонструє стійкий песимізм, послідовний з рештою його критичного наративу: «Я думаю, русня не відчепиться від нас і все одно продовжить знищувати схід України».

Мігрант–2 і Мігрант–5, обидві респондентки з найсильнішою серед вибірки ідентифікацією з Харковом, формулюють не просто надію на відновлення, а очікування якісного покращення порівняно з довоєнним станом: «Він буде ще кращим, ніж був до війни» (Мігрант–5); «Бачу його великим, красивим, сильним» (Мігрант–2). Це узгоджується із загальною логікою їхніх наративів, у яких Харків постає не жертвою обставин, а

активним, стійким суб'єктом («місто тримається і розквітає навіть під обстрілами» у Мігрант–5), образ, який симетричний метафорі «титана» в Залишились–3.

Питання про бажання фотографувати Харків у майбутньому дало ще один цікавий і несподіваний результат: частина респондентів, чиї попередні відповіді демонстрували виразну, навіть інтенсивну прив'язаність, прямо відмовляються від цієї перспективи. Залишились–5, попри сум і страх, висловлені раніше в інтерв'ю, відповідає коротко: «Та ні, мені не хочеться фотографувати». ВПО–1 і ВПО–2 обидві відповідають одним словом «Ні» без додаткових пояснень. Це небажання документувати майбутнє повернення, на відміну від активного бажання документувати («фотографувала б кожен закуток» у відповідях ВПО–3, Мігрант–2, Мігрант–5) може свідчити або про виснаження емоційного ресурсу, або про глибший захисний механізм небажання наперед інвестувати емоції в сценарій, реалізація якого залишається невизначеною.

Тріангуляція з кількісними результатами. Зіставлення наративного матеріалу з кількісними результатами роботи дає нам значно деталізованішу тріангуляцію, ніж це було можливо на етапі аналізу коротких анкетних відповідей. Зведення ключових відповідностей наведено в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9. – Тріангуляція кількісних результатів з наративним матеріалом

Кількісний результат	Наративна ілюстрація / уточнення
Прив'язаність до Харкова найвища в групі «залишились»	Метафори органічного зрощення («симбіоз», «корені») зустрічаються лише в цій групі
Соластальгія не відрізняється між групами	У «залишились» наявне пряме, деталізоване спостереження руйнування; у ВПО/мігрантів воно опосередковане, через чужі розповіді чи «заморожений» образ
Найбільший розкид (SD) прив'язаності у мігрантів	Поляризація в групі мігрантів: від «харків'янка до мозку кісток» (Мігрант–5) до емоційної нейтральності добровольця ЗСУ (Мігрант–3)

Продовження таблиці 3.9

«Подвійна» прив'язаність: нова слабша за стару	Три різні конфігурації: функціональна адаптація, виключна вірність старому дому, рідкісне справжнє заміщення
Прив'язаність позитивно пов'язана з резільєнтністю в групі «залишились»	Залишились–2 поєднує руйнування і естетизацію простору (окопи + інсталяції) як прояв психологічної стійкості
Гіпотеза 4: дезлокалізація поняття «дім»	Перехід від інструментального відношення до «дому» до символічного («фортеця», «більше, ніж чотири стіни») визначення дому не завжди лінійно пов'язаний із групою, а радше з індивідуальною наративною позицією

Ми бачимо, що наративний матеріал не просто підтверджує кількісні закономірності, а систематично показує їхню внутрішню неоднорідність. Середнє значення чи навіть значущий статистичний ефект приховують за собою щонайменше два–три якісно різні індивідуальні сценарія. Це особливо яскраво видно на прикладі показника прив'язаності до нового місця перебування: статистично єдиний, усереднений результат («нова прив'язаність слабша за стару») на індивідуальному рівні розпадається на три різні психологічні конфігурації, кожна з яких по–своєму осмислена для конкретної людини.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження спрямоване на виявлення особливостей психологічних механизмів становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту на основі дослідницької виборки з мешканців м. Харків, які були поділені на три групи залежно від їхнього міграційного статусу та встановлення її зв'язку з психологічним благополуччям, задоволеністю життям і стресостійкістю особи. Для розв'язання поставлених завдань застосовано змішаний дослідницький дизайн, який поєднав кількісний онлайн–опитувальник (n = 80), напівструктуровані наративні інтерв'ю з методом фотовойсингу (15 респондентів) та тематичний аналіз коротких відкритих відповідей анкети. Отримані результати дають підстави сформулювати наступні висновки:

1. Теоретичний аналіз феноменів місцевої ідентичності, прив'язаності до місця та соластальгії підтвердив, що ці конструкти є психологічно самостійними й потребують окремого емпіричного вимірювання. Прив'язаність до місця фіксує передусім афективний зв'язок з територією, тоді як ідентифікація з місцем стосується когнітивно–смислового виміру місця в структурі «Я» особистості. Соластальгія описує дистрес від руйнування чи загрози знищення рідного середовища і, як показало дослідження, є відносно автономною від прив'язаності змінною.

Здійснений теоретичний аналіз засвідчив, що в українській науці психологічні аспекти місцевої ідентичності в умовах воєнного стану залишаються недостатньо дослідженими, а порівняльні дослідження цих конструктів на матеріалі трьох груп з різним міграційним статусом раніше не проводилися, що підтверджує актуальність і новизну обраної теми.

2. Розроблено та апробовано програму й методичний інструментарій емпіричного дослідження, що поєднує кількісні й якісні методи збору даних. Кількісний опитувальник охопив вісім блоків: шкали прив'язаності до місця та локальної ідентичності М. Левіцької (застосовані окремо щодо Харкова та,

для ВПО й мігрантів, щодо нового місця перебування), скорочену шкалу соластальгії, шкалу задоволеності життям Е. Дінера, опитувальник PHQ–4 та шкалу стресостійкості Коннора–Девідсона. Перевірка внутрішньої узгодженості шкал на зібраній вибірці показала добру й відмінну надійність усього інструментарію (α Кронбаха від 0,81 до 0,91), причому окремої методичної цінності набуває підтверджена психометрична придатність адаптованого варіанта скороченої шкали соластальгії (α = 0,81), яка вперше апробована на україномовній вибірці, що зазнала саме воєнних, а не екологічних втрат середовища. Якісна частина дизайну, що поєднала напівструктуроване інтерв'ю з фотовойсингом за технікою SHOWeD, довела свою придатність для розкриття тих аспектів досвіду (метафорика зв'язку з містом, суб'єктивний зміст поняття «дім», логіка вибору фотографій), які не піддаються прямому вимірюванню стандартизованими шкалами.

3. Порівняння трьох груп респондентів (тих, хто залишився в Харкові, n = 41; ВПО, n = 22; зовнішніх мігрантів, n = 17) підтвердило Гіпотезу 1 лише частково. Рівень прив'язаності до Харкова та локальної ідентичності справді послідовно знижується від групи тих, хто залишився в місті (M = 4,20 та M = 2,70 відповідно), через ВПО (M = 3,89 та M = 2,80), до зовнішніх мігрантів (M = 3,42 та M = 1,80), що узгоджується з теоретичним положенням про роль фізичної присутності в підтримці афективного зв'язку з місцем. Водночас очікуваного зниження соластальгії від групи «тих, хто залишився» до групи мігрантів не виявлено: середні значення трьох груп (3,89; 4,11; 3,89 бала) статистично не відрізняються, а найвищий показник спостерігається саме у ВПО. Цей результат, який суперечить прямолінійному прогнозу, пояснюється в наративному матеріалі розділу 3: соластальгія переживається в усіх трьох групах, але має якісно різну структуру – пряме, деталізоване спостереження руйнування в тих, хто залишився, і опосередковане, через чужі розповіді, новини чи «заморожений» довоєнний образ міста, переживання у ВПО й мігрантів. Показово також, що найбільший розкид (SD) практично всіх показників, зокрема прив'язаності (SD = 0,90 проти SD =

0,40 у групі тих, хто залишився), спостерігається саме в групі зовнішніх мігрантів, що вказує на найвищу внутрішню неоднорідність досвіду вимушеної зовнішньої міграції.

4. Установлено статистично значущий та психологічно змістовний феномен «подвійної прив'язаності»: для об'єднаної підвибірки переміщених осіб (n = 37) прив'язаність до Харкова (M = 3,67) виявилася вищою за прив'язаність до нового місця перебування (M = 2,90; t(35) = 3,758; p = 0,0006), причому ефект є найбільш стійким у підгрупі ВПО (M = 3,92 проти M = 2,80; p = 0,0008) і статистично не значущим, хоча й наявним за напрямком, у підгрупі зовнішніх мігрантів (M = 3,42 проти M = 3,00; p = 0,2051), що частково зумовлено меншим обсягом цієї підгрупи. Отже, Гіпотеза 3 підтверджена на рівні всієї підвибірки переміщених осіб: нова прив'язаність не заміщує стару, а співіснує з нею, залишаючись статистично слабшою. Якісний аналіз дозволив деталізувати цей узагальнений результат і виокремити щонайменше три різні психологічні конфігурації «подвійної прив'язаності»: функціональну адаптацію без емоційної прив’язаності до нового місця, збереження виключної, неподільної прив'язаності до Харкова та рідкісне, теоретично важливе фактичне заміщення старої прив'язаності новою. Таким чином, статистично єдиний середній результат на індивідуальному рівні розпадається щонайменше на три якісно різні сценарії, кожен з яких по–своєму психологічно осмислений для конкретної людини.

5. Кореляційний аналіз частково підтвердив Гіпотезу 2, водночас істотно уточнивши характер зв'язку місцевої ідентифікації з психологічним станом особи. На рівні всієї вибірки прив'язаність до Харкова помірно корелює з локальною ідентичністю (r = 0,61; p < 0,001) і слабко – зі стресостійкістю (r = 0,25; p = 0,024), що підтверджує змістову валідність застосованого інструментарію. Проте групові кореляції виявили істотну неоднорідність, прихованою за узагальненим показником: лише в групі тих, хто залишився в Харкові, прив'язаність до міста й локальна ідентичність статистично значуще позитивно пов'язані з резільєнтністю (r = 0,40; p =

0,009) та задоволеністю життям (r = 0,42; p = 0,006), тоді як соластальгія в цій самій групі статистично значуще негативно пов'язана із задоволеністю життям (r = –0,47; p = 0,002). У групах ВПО й зовнішніх мігрантів жоден із цих зв'язків не досягає статистичної значущості. Можна зробити висновок, що місцева ідентифікація функціонує як психологічний ресурс і водночас як індикатор чутливості до руйнування середовища насамперед для тих, хто фізично перебуває в зоні воєнної загрози. Для переміщених осіб психологічне благополуччя, ймовірно, визначається іншими чинниками, не пов'язаними безпосередньо зі зв'язком із Харковом. Цей результат добре узгоджується з тривимірною моделлю «особа–процес–місце» Л. Сканелл і Р. Гіфорда, згідно з якою прив'язаність і соластальгія є відносно самостійними процесами, кожен з яких по–своєму опосередковує зв'язок особи з її психологічним станом.

6. Якісний аналіз суб'єктивного змісту поняття «дім» і динаміки ставлення до Харкова після 24 лютого 2022 року, здійснений на матеріалі п'ятнадцяти наративних інтерв'ю та фотовойс–коментарів, підтвердив Гіпотезу 4 лише частково. У відповідях респондентів дійсно вирізняються три якісно різні логіки визначення дому – інструментальна (дім як функціональний перелік складових, «де я і моя родина зараз»), реляційна (дім через людей, «де тобі тепло і де твоя сім'я») та символічна (дім як цінність, що перевищує суму фізичних чи соціальних складових, – метафора «фортеці», незалежно відтворена в інтерв'ю двох респонденток з різних груп, ВПО–2 і Мігрант–2). Водночас перехід від інструментального до символічного розуміння дому виявився пов'язаним не так з групою (міграційним статусом), як з індивідуальною наративною позицією конкретної людини: серед мігрантів зустрічаються і найінтенсивніші символічні визначення дому («дім... набагато більше, ніж чотири стіни», Мігрант–5), і пряма констатація втрати відчуття дому як такого («я зараз взагалі відчуваюся безхатьком», Мігрант–1). Так само наративна тяглість «до» і «після» 24 лютого 2022 року виявилася не лінійною функцією групи, а

індивідуально варіативною: поряд із поширеним у групі тих, хто залишився, патерном «непомітної прив'язаності, що виявила себе через загрозу», трапляються й протилежні випадки різкого емоційного перелому (ВПО–3) чи, навпаки, повної тяглості через свідому відмову переглядати довоєнне ставлення (Мігрант–2, Мігрант–5).

7. Аналіз метафор, якими респонденти описують свій зв'язок із Харковом «сьогодні», виявив змістову типологію, специфічну для кожної групи: образи тілесного ув'язнення й органічного зрощення («пастка», «симбіоз», «я пустила корені в місті, а воно пустило корені в мені») у тих, хто залишився, мотив невидимого, але міцного зв'язку на відстані та поранений, але живий образ міста у ВПО та найбільшу поляризацію метафор, від «харків'янки до мозку кісток» до цілковитої емоційної нейтральності, – серед мігрантів, що прямо узгоджується з найширшим стандартним відхиленням кількісного показника прив'язаності саме в цій групі. Аналіз фотоматеріалів додатково показав, що ті, хто залишився, найчастіше фотографують актуальний стан довкілля, тоді як ВПО і мігранти переважно звертаються до архівних знімків або опосередкованого, «проксі»–доступу до образу міста, що є додатковим підтвердженням різної структури соластальгійного переживання в цих групах.

8. Тріангуляція кількісних і якісних результатів засвідчила, що наративний матеріал розкриває їхню внутрішню неоднорідність: середнє значення чи навіть статистично значущий ефект щоразу приховує за собою два–три якісно різні індивідуальні сценарії. Метафори органічного зрощення зустрічаються лише в групі тих, хто залишився в місті, і саме там пряме спостереження руйнування середовища поєднується зі значущим негативним зв'язком соластальгії із задоволеністю життям. Поляризація показника прив'язаності в групі мігрантів має пряме наративне пояснення через розходження між респондентами з максимальною й мінімальною ідентифікацією з Харковом, а статистично єдиний результат про перевагу старої прив'язаності над новою розпадається щонайменше на три відмінні

психологічні конфігурації. Уявлення про майбутнє Харкова в усіх трьох групах здебільшого зводяться до обережної, часто ритуалізованої надії («сподіваюсь, все буде як до війни»), на тлі якої вирізняються окремі випадки стійкого песимізму й, навпаки, очікування якісного покращення порівняно з довоєнним станом.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що загальна гіпотеза дослідження про те, що характер місцевої ідентифікації харків'ян та її зв'язок із психологічним благополуччям відрізняється залежно від міграційного статусу особи, отримала емпіричне підтвердження у формі значно складнішій і тоншій, ніж передбачала вихідна лінійна модель «більше фізичної присутності – сильніша прив'язаність – краще благополуччя». Характер цієї відмінності виявився специфічним для кожного показника: прив'язаність і локальна ідентичність дійсно диференціюються за міграційним статусом, соластальгія диференціюється не за інтенсивністю, а за структурою переживання, зв'язок місцевої ідентифікації з благополуччям виявився статистично значущим лише в групі тих, хто фізично перебуває в зоні загрози, а суб'єктивний зміст поняття «дім» визначається радше індивідуальною наративною позицією, ніж самим фактом належності до тієї чи іншої групи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в українській психологічній науці здійснено порівняльне емпіричне дослідження місцевої ідентифікації мешканців одного міста в трьох групах із різним міграційним статусом в умовах реального воєнного конфлікту. Також вперше апробовано й підтверджено психометричну придатність скороченої шкали соластальгії на україномовній вибірці, яка зазнала саме воєнних втрат середовища.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості їх використання для розробки диференційованих програм психологічної підтримки мешканців прифронтових міст і ВПО. Отримані дані обґрунтовують, зокрема, доцільність розмежування двох напрямів

психологічної роботи: роботи із соластальгійним горюванням та роботи з прив'язаністю до місця як ресурсом стійкості. Для ВПО й зовнішніх мігрантів отримані результати вказують на доцільність психологічної підтримки, спрямованої на легітимізацію «подвійної прив'язаності», та на роботу з усіма трьома виявленими конфігураціями співіснування старої й нової прив'язаності, залежно від індивідуальної психологічної позиції клієнта.

Отримані результати мають і певні обмеження. Вибірка нерівномірна за обсягом (група тих, хто залишився, майже втричі перевищує групу мігрантів) і статево незбалансована (переважно жінки), що знижує статистичну потужність порівнянь, особливо за участю підгрупи мігрантів (n = 17). Цілеспрямований відбір через соціальні мережі й волонтерські спільноти не гарантує репрезентативності й може недопредставляти респондентів із найважчим досвідом. Дослідження має одномоментний, а не лонгітюдний характер, що фіксує стан на момент опитування, а не реальну динаміку в часі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лазаренко В. О. Наратив як засіб переосмислення життєвих подій у контексті проблеми адаптації особи до наслідків воєнного конфлікту. *Проблеми політичної психології.* 2017. № 5 (19). С. 25–33. URL : https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Ppp_2017_519.pdf

2. Лазаренко В. О. Дослідження просторових ідентичностей внутрішньо переміщених осіб за допомогою картографічної візуалізації наративів місця проживання. *Проблеми політичної психології.* 2018. № 21. С. 97–112. DOI : https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-8

3. Левіцька М., Фоланд А. Територіальна ідентичність в Польщі та в Україні: регіональні відмінності. *Україна Модерна.* 2007. № 12 (2). С. 271–298. URL : https://uamoderna.com/arkhiv/47-122

4. Мандзик Т., Грабовська С. Особливості ціннісних орієнтацій міської молоді з різними типами прив'язаності до місця проживання. *Проблеми політичної психології.* 2017. № 5 (19). С. 292–302. URL : https://surl.li/vftuww (дата звернення 10.07.2026)

5. Мандзик Т. До проблеми про психологічні детермінанти прив'язаності студентів до міста, в якому відбувається їхнє навчання. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2015. Вип. 29. С. 410–422.

6. Мандзик Т. М. До проблеми ідентифікації з місцем: теоретичний аспект. *Психологія і особистість.* 2016. № 2 (10). С. 96–105.

7. Міхеєва О., Середа В., Куземська Л. Вимушене переміщення українців під час війни: закономірності внутрішньої та зовнішньої міграції (2014–2022 роки). *У гравітаційному напруженні Сходу і Заходу.* Будапешт : CEU Press, 2024. С. 185–214. DOI : https://doi.org/10.1515/9789633866528-011

8. Михед О. Позивний для Йова. Хроніки вторгнення. Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. 288 с.

9. Мусієздов О. О. Міська ідентичність у (пост)сучасному суспільстві : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 400 с. URL : https://cityface.org.ua/resources/data/a_20200114223235_fe1f68a26.pdf (дата звернення 20.07.2026)

10. Мусієздов О. О. Місто як культурна форма та міська ідентичність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2013. № 1045, вип. 30. С. 138–143.

11. Пападопулос Р. У чужому домі. Травма вимушеного переміщення: шлях до розуміння і одужання. Київ : Лабораторія, 2024. 416 с.

12. Пухонська О. Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній літературі. Брустури : Дискурсус, 2022. 288 с.

13. Фукуяма Ф. Ідентичність: Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Т. Сахно. Київ : Наш Формат, 2020. 192 с.

14. Albrecht G. Earth Emotions: New Words for a New World. Ithaca, New York : Cornell University Press, 2019. 240 p. DOI : https://doi.org/10.7591/cornell/9781501715228.001.0001

15. Altman I., Low S. M. Place Attachment. New York : Plenum Press, 1992. 314 p.

16. Augé M. Non-lieux : introduction à une anthropologie de la surmodernité. Paris : Éditions du Seuil, 1992. 149 p.

17. Belford N., Lahiri-Roy R. (Re)negotiating transnational identities: notions of ‘home’ and ‘distanced intimacies’. *Emotion, Space and Society*. 2019. Vol. 31. P. 63–70. DOI : https://doi.org/10.1016/j.emospa.2018.11.004

18. Brown B. B., Perkins D. D. Disruptions in Place Attachment. *Place Attachment* / I. Altman, S. M. Low (Eds.). New York : Plenum Press, 1992. P. 209–234. DOI : https://doi.org/10.1007/978-1-4684-8753-4_13

19. Brown B., Perkins D. D., Brown G. Place attachment in a revitalizing neighborhood: Individual and block levels of analysis. *Journal of Environmental Psychology*. 2003. № 23. P. 259–271. DOI : https://doi.org/10.1016/S0272-4944(02)00117-2

20. Caruth C. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History. 20th anniversary ed. Baltimore, MD : Johns Hopkins University Press, 2016. 208 p. URL : https://press.jhu.edu/books/title/11364/unclaimed-experience

21. Gasman K., Charlson F. Impact of war and forced displacement on children's mental health—multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *European Child & Adolescent Psychiatry* . 2021. Vol. 8, № 9. P. 745–747. DOI : https://doi.org/10.1007/s00787-022-01974-z

22. Guapacha-Montoya M., Agudelo-Hernández F. Adolescent Solastalgia and Climate Distress in Colombia: Psychosocial Correlates Across Urban, Semiurban, and Rural Contexts. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 2026. Vol. 23, № 7. DOI : https://doi.org/10.3390/ijerph23070884.

23. Hummon D. M. Community Attachment: Local Sentiment and Sense of Place. *Place Attachment* / I. Altman, S. M. Low (Eds.). New York : Plenum Press, 1992. P. 253–278. DOI : https://doi.org/10.1007/978-1-4684-8753-4_12

24. Kuznetsova I., Mikheieva O. Bordering and Mobilities in Ukraine: Inconvenient People in the Time of War. London; New York : Routledge, 2025. 216 p. DOI : https://doi.org/10.4324/9781003379935

25. Lewicka M. Localism and Activity as two dimensions of people-place bonding: The role of cultural capital. *Journal of Environmental Psychology.* 2013. № 36. P. 43–53. DOI : https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2013.07.002

26. Lewicka M. On the Varieties of People's Relationships With Places: Hummon's Typology Revisited. *Environment and Behavior*. 2011. № 43 (5). P. 676–709. DOI : https://doi.org/10.1177/0013916510364917

27. Lewicka M. Place attachment, place identity, and place memory: Restoring the forgotten city past. *Journal of Environmental Psychology*. 2008. №28. P. 209–231. DOI : https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.02.001

28. Lewicka M. Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*. 2011. № 31. P. 207–230. DOI : https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.10.001

29. Lewicka M. Psychologia miejsca. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2012. 637 p.

30. Lewicka M. Ways to make people active: Role of place attachment, cultural capital and neighborhood ties. *Journal of Environmental Psychology*. 2005. № 4. P. 381–395. DOI : https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2005.10.004

31. Lewicka M. What makes neighborhood different from home and city? Contributions of physical, social, and demographic factors to place attachment. *Journal of Environmental Psychology*. 2010. № 30. P. 35–51. DOI : https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.05.004

32. Lewicka M., Rowiński K., Iwańczak B. та ін. On the essentialism of places. *Journal of Environmental Psychology*. 2019. Vol. 65. P. 284-292. DOI : https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2019.101318

33. Low S. M. Symbolic ties that bind: place attachment in the plaza // Place Attachment / I. Altman, S. M. Low (Eds.). New York : Plenum Press, 1992. P. 165–187. DOI : https://doi.org/10.1007/978-1-4684-8753-4_8

34. Mikheieva O. How (Not) to Study a War-Affected Society: Challenges of Knowledge Production in Ukraine and Elsewhere. *Nationalities Papers*. 2025. Vol. 53, № 1. P. 45–62. DOI : https://doi.org/10.1017/nps.2024.56

35. Proshansky H. M., Fabian A. K., Kaminoff R. Place identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*. 1983. № 3 (1). P. 57–83. DOI : https://doi.org/10.1016/S0272-4944(83)80021-8

36. Relph E. C. Place and Placelessness. London : Pion, 1976. 156 p.

37. Scannell L., Gifford R. Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Journal of Environmental Psychology*. 2010. № 30. P. 1–10. DOI : https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.09.006

38. Scannell L. The Bases of Bonding: The Psychological Functions of Place Attachment in Comparison to Interpersonal Attachment. University of Victoria, 2013. 302 p.

39. Scannell L., Gifford R. The relations between natural and civic place attachment and pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology.* 2010. № 30. P. 289–297. DOI : https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.01.010

40. Tumarkin M. Traumascapes: The Power and Fate of Places Transformed by Tragedy. Carlton, Victoria : Melbourne University Publishing, 2005. 279 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник для проведення кількісної оцінки психологічних механизмів становлення ідентичності громадян міста в умовах воєнного конфлікту

Блок 1. Прив’язаність до рідного міста (для всіх) за М. Левицькі

Інструкція. Нижче наведено висловлювання, які тією чи іншою мірою відображають різні сторони Вашого життя. Уважно прочитайте кожне твердження та позначте зірочкою (*) або будь-яким іншим знаком у відповідному стовпчику той варіант відповіді, який найбільше відповідає ступеню Вашої згоди з висловлюванням.

Шкала:

□1 - повністю не згоден/на

□2 - переважно не згоден/на

□3 - нейтрально

□4 - переважно згоден/на

□5 - абсолютно згоден/на

Твердження	1 Абсолютно не згоден/на	2 Не згоден/на	3 Нейтрально	4 Згоден/на	5 Абсолютно згоден/на
1. Я дуже добре знаю це місто					
2. Я захищаю це місто, коли хтось його критикує					
3. Я сумую за цим містом, коли я не в ньому					
4. Мені не подобається це місто					

Твердження	1 Абсолютно не згоден/на	2 Не згоден/на	3 Нейтрально	4 Згоден/на	5 Абсолютно згоден/на
5. Я відчуваю себе тут в безпеці					
6. Я пишаюся цим містом	○	○	○	○	○
7. Це місто - частина мене	○	○	○	○	○
8. Я не маю жодного впливу на справи в цьому місті					
9. Я хочу бути включеним в події, які відбуваються в цьому місті					
10. Я залишаю це місто із задоволенням					
11. Я не хочу їхати з цього міста					
12. Я вкоренився в цьому місті					

Блок 2. Прив’язаність до нового міста перебування (тільки для ВПО та мігрантів) за М. Левицькі

Інструкція. Нижче наведено висловлювання, які тією чи іншою мірою відображають різні сторони Вашого життя. Уважно прочитайте кожне твердження та позначте зірочкою (*) або будь-яким іншим знаком у відповідному стовпчику той варіант відповіді, який найбільше відповідає ступеню Вашої згоди з висловлюванням.

Шкала:

□1 - повністю не згоден/на

□2 - переважно не згоден/на

□3 - нейтрально

□4 - переважно згоден/на

□5 - абсолютно згоден/на

Твердження	1 Абсолютно не згоден/на	2 Не згоден/на	3 Нейтрально	4 Згоден/на	5 Абсолютно згоден/на
1. Я дуже добре знаю це місто					
2. Я захищаю це місто, коли хтось його критикує					
3. Я сумую за цим містом, коли я не в ньому					
4. Мені не подобається це місто					
5. Я відчуваю себе тут в безпеці					
6. Я пишаюся цим містом					
7. Це місто - частина мене					
8. Я не маю жодного впливу на справи в цьому місті					
9. Я хочу бути включеним в події, які відбуваються в цьому місті					
10. Я залишаю це місто із задоволенням					
11 Я не хочу їхати з цього міста					
12. Я вкоренився в цьому місті					

Блок 3. Місцева ідентичність по. М. Левіцьки (для всіх).

Інструкція: з ким з нижче перелічених категорій ви себе ототожнюєте, оберіть 3 варіанти та проранжуйте їх від 1 до 3 по ступені важливості:

Твердження	Ранг
1. Мій мікрорайон / квартал у рідному місті	
2. Мій район міста	
3. Моє рідне місто в цілому	
4. Мій регіон / область	
5. Моя нація – українці	
6. Європа	
7. Громадянин світу	
8. Людство в цілому	
9. Хтось інший	

Блок 4. Соластальгия стосовно рідного міста (The Brief Solastalgia Scale: A Psychometric Evaluation (2024)

Інструкція. Нижче наведено висловлювання, які тією чи іншою мірою відображають різні сторони Вашого життя. Уважно прочитайте кожне твердження та позначте зірочкою (*) або будь-яким іншим знаком у відповідному стовпчику той варіант відповіді, який найбільше відповідає ступеню Вашої згоди з висловлюванням.

Шкала:

□1 - повністю не згоден/на

□2 - переважно не згоден/на

□3 - нейтрально

□4 - переважно згоден/на

□5 - абсолютно згоден/на

Твердження	1 Абсолютно не згоден/на	2 Не згоден/ на	3 Нейтрально	4 Згоден/ на	5 Абсолютно згоден/на
1. Моє відчуття приналежності до цього міста було підірване недавніми змінами.					
2. Мені сумно, що знайомі аспекти цього міста зникають (наприклад, тварини, рослини, пам'ятки, відкритий простір)					
3.Я стурбований тим, що аспекти цього міста, які я ціную, втрачаються.					
4. Я сумую за тим мирним відчуттям, яке колись насолоджувався, перебуваючи в цьому місті					
5. Я засмучений тим, як зараз виглядає ця місцевість					
6. Мій спосіб життя перебуває під загрозою через зміни в моїй місцевості					
7. Унікальні аспекти природи, які робили це місце особливим, втрачаються назавжди					
8. Я засмучений небажаними змінами, які бачу у своїй місцевості					
9. Я відчуваю безсилля, щоб зупинити небажані зміни в цьому місці					

Блок 5. Задоволенність життям (Е. Дінер, адаптація Стаднік та Мельник)

Інструкція. Нижче наведено висловлювання, які тією чи іншою мірою відображають різні сторони Вашого життя. Уважно прочитайте кожне твердження та позначте зірочкою (*) або будь-яким іншим знаком у відповідному стовпчику той варіант відповіді, який найбільше відповідає ступеню Вашої згоди з висловлюванням.

Шкала:

1 - повністю не згоден/на

2 - не згоден/на

3 - скоріше не згоден/на

4 - нейтрально (важко відповісти)

5 - переважно згоден/на

6 - згоден/на

7 - абсолютно згоден/на

Твердження	1	2	3	4	5	6	7
1. В основному моє життя близько до ідеалу							
2. Обставини мого життя виключно сприятливі.							
3. Я повністю задоволений своїм життям.							
4. У мене є в житті те, що мені по-справжньому потрібно.							
5. Якщо я почав життя з початку - залишив би як є.							

Блок 6. Скрінінг самопочуття PHQ-4. *Kroenke, K. et al. (2009). PHQ-4. General Hospital Psychiatry. | Офіційний україномовний переклад (Pfizer).*

Інструкція: Прочитайте кожне твердження та оцініть, як часто за останні **два тижні** вас турбували такі проблеми. Оберіть один із варіантів відповіді для кожного запитання.

Шкала:

0 – Зовсім ні

1 – Кілька днів

2 – Понад половину днів

3 – Майже щодня

Твердження	0 Зовсім ні	1 Кілька днів	2 Понад половину днів	3 Майже щодня
1. Відчуття нервозності, тривоги або перебування «на межі»				
2. Нездатність зупинити або контролювати занепокоєння				
3. Знижений настрій, пригніченість або відчуття безнадії				
4. Мало інтересу або задоволення від занять, які раніше подобалися				

Блок 7. Шкала життєстійкості Коннора-Девідсона (адаптація Стаднік та Мельник)

Інструкція: Прочитайте уважно кожне з 10 тверджень. Оцініть, наскільки точно кожне з них характеризує вашу поведінку чи стан за останній час. Виберіть цифру, яка найбільше відповідає вашим відчуттям, і занотуйте її.

Шкала:

0 – зовсім ні / ніколи;

1 – рідко / зрідка;

2 – іноді;

3 – часто;

4 – майже завжди / завжди.

Твердження	0 Зовсім ні	1 Рідко	2 Іноді	3 Часто	4 Майже завжди
1. Я здатний адаптуватися, коли відбуваються зміни					
2. Я можу впоратися з усім, що трапляється на моєму шляху					
3. Я намагаюся бачити гумористичну сторону речей, коли стикаюся з проблемами					

4. Подолання стресу може зробити мене сильнішим					
5. Я схильний відновлюватися після хвороби, травми чи інших труднощів					
6. Я вірю, що можу досягти своїх цілей, навіть якщо є перешкоди					
7. Під тиском я залишаюся зосередженим і чітко мислю					
8. Мене нелегко розчарувати невдачею					
9. Я вважаю себе сильною людиною, коли маю справу з життєвими викликами та труднощами					
10. Я здатний справлятися з неприємними або болючими почуттями, такими як смуток, страх і гнів					

Блок 8. Відкриті питання

1. Що для вас означає слово «дім» сьогодні?
2. Як змінилося ваше ставлення до рідного міста після 24 лютого 2022 року?
3. Які місця або образи рідного міста найчастіше виникають у вашій пам'яті?
4. (Тільки для ВПО та мігрантів) Як змінилося ваше ставлення до нового міста з часом? Чи відчуваєте ви прив'язаність до нього?
5. Що допомагає вам зберігати психологічну рівновагу в умовах війни?

Додаток Б

Питання для напівструктурованого наративного інтерв'ю

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків, яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Блок 2. Обговорення кожного фото

3. Що ви бачите на цьому фото? Що воно для вас значить? Чому ви вирішили сфотографувати саме це?

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року? Чи є різниця між тим, як ви ставитесь до Харкова "на фото" і тим, яким він є зараз насправді?

5. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні, яким би воно було?

Блок 4. Дім і належність

6. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

7. Які місця або образи Харкова найчастіше виникають у вашій пам'яті?

Блок 5. Погляд у майбутнє

8. Коли ви уявляєте Харків через кілька років, що ви бачите?

9. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете там вільно гуляти?

Додаткові питання для ВПО та мігрантів:

10. Чи є щось у вашому теперішньому місці проживання, що нагадує вам Харків, і як ви на це реагуєте?

11. Якщо порівняти дім із фотографією, яким би був знімок вашого дому сьогодні?

12. Чи змінилося з часом те, наскільки Харків відчувається як дім?

13. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете знову там опинитися?

Додаток В

Відповіді на напівструктуроване наративне інтерв'ю з фотовойсингом

Інтерв'ю з лишившимся - 1

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків, яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: До початку війни я навіть не задумувався, що для мене Харків. Місто й місто, я там народився, виріс, вчився, ходив тими вулицями. Не можу сказати, що я відчував щось особливе до нього.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Я продовжую жити в Харкові, я не виїжджав з міста. Бо не маю броні, а куди б я не приїхав, на вокзалі мене, як чоловіка призивного віку, зустрінуть ТЦК. Звісно, страшно тут бути, майже щодня шахеди, ракети. Було більше, було менше. В мене ще більш-менш спокійний район, було за ці роки декілька прильотів, було страшно. Але в інших районах частіше і страшніше. Пересуваюсь містом дуже рідко і переважно на авто. Тож зараз для мене харків - це небезпека, але і інші міста теж небезпечні.

Блок 2. Обговорення кожного фото

3. Що ви бачите на цьому фото? Що воно для вас значить? Чому ви вирішили сфотографувати саме це?

Відповідь: Ну ти попросила зробити фото мого звичного дня. Тож, оскільки я далеко не відходжу, то на фото вид з мого вікна на алею за домом. А також дитячий майданчик у нас у дворі. Раніше там щодня гуляли мої діти, але зараз вони з дружиною в Німеччині. Зараз на майданчику знов буває багато дітей, це приємно. Раніше шум дітей мене дратував, а тепер я ним тішуся. Ну і на третьому фото вид з пагорба на місто, ввечері тут раніше була красива панорама, коли світилися всі лихтарі в місті. Я любив сюди приходити і дивитися. А на останьому фото розбитий в перші дні торговий центр на Окружній. Його як раз планували оновлений відкрити в березні 2022го. Але русня все ракетою зруйнувала в перші ж дні. Так і стоїть понівечений. Його якось недавно навіть трішки заново стеклити почали, та зупинилися. Тепер тут натянуті сітки по окружній від дронів. Тривожно.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Ну, я вже казав. Раніше я взагалі якогось особливого ставлення не мав. А зараз, ну, я бачу, як його зтирають з землі, мене це лякає.

Але і поїхати не можу. Відчуття, ніби в кут загнаний і безпорадніть така. Але при цьому мені було б дуже жалко їхати звідси назавжди.

5. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні, яким би воно було?

Відповідь: Ну, я б сказав, це як пастка. Я відчуваю себе в пастці.

Блок 4. Дім і належність

6. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: Це мій будинок, це вид з мого вікна. Стіни. Я за ними ховаюся.

7. Які місця або образи Харкова найчастіше виникають у вашій пам'яті?

Відповідь: Площадь Свободы, Госпром, Зеркальная струя, улица Сумская, проспект Науки, Саржин Яр

Блок 5. Погляд у майбутнє

8. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Сподіваюсь, все буде як до війни - можна буде вільно пересуватися містом, відчувати себе хазяїном своєї долі. Звісно, що відбудуємо всі зруйновані будинки, аби тільки скоріше це все настало.

9. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете там вільно гуляти?

Відповідь: Та я не дуже фотограф. Дітей і дружину б в центрі пофтографував. У нас красивий центр

Інтерв’ю з лишившимся - 2

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: До війни Харків був жвавим, живим, веселим. Це було місто молоді. студентів. Багато було студентів і в центрі, і по районам. Тут постійно щось відбувалось. Студенти жили поруч в гуртожитку. Тоді мене це дратувало, бо всю ніч щось гуляли.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Я в Харкові і не хочу його покидати. Тут мій дім, тут я на своїй території. Я не хочу шукати квартиру на західній, вислуховувати від ни за мову і за те, що ми винні у війні. Ми не винні, ми жертви цього.

Блок 2. Обговорення кожного фото

3. Що ви бачите на цьому фото? Що воно для вас значить? Чому ви вирішили сфотографувати саме це?

Відповідь: Це все - мій двір. Ось тут, на першому фото - це роки два тому прилетів шахед в сусідній під'їзд. Перші два поверхи залишилися без зовнішньої стіни. Добре, що з тих квартир давно всі повиїжджали. А в інших квартирах вікна повилітали, он, бачиш, стоять забиті. Хто в Харкові - тим вже за кошт міста поміняли, а хто повиїжджав - до їх квартир не змогли увійти та поміняти вікна. Можеш сама подивитися, скільки людей не в місті. так і стоять забиті. А ось ці холми на фото - то не холми. То в лютому 22го під нашим будинком копали окопи, готувалися місто захищати. ми ж близько виїзду в сторону Старого Салтова живемо. Да, було діло. Зараз вже травою все поросло, так і не зрозумієш. А ось це - глечик та годинник в кущах - це сусілка з третього під’їзду прикрашає двір. Так і живемо - з одного боку окопи, з іншого - інсталяції, щоб кукуха не полетіла.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Ну, я відчуваю більше поваги до мешканців міста. Люди живуть, працюють в таких умовах, прикрашають все навколо себе, не тільки распіарений центр.

5. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Це схоже на те, нібито спостерігаєш як згасає близька тобі людина. і сподіваєшся, що це лише стадвя перероджження в щось інше, нове

Блок 4. Дім і належність

6. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: Це місце, де тобі тепло і де твоя сім’я. Там, де ти не відчуваєш внутрішньої напруги.

7. Які місця або образи Харкова найчастіше виникають у вашій пам'яті?

Відповідь: Дзеркальний Струмінь, Держпром, дамба на БотСаду, трикутник Ахсарова-Свободи-Студмістечко (не той шо зараз, з кічєм від Тєрєхова. а старий)

Блок 5. Погляд у майбутнє

8. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Сподіваюсь, все повернеться. І студенти, і великий бізнес, і все це довоєнне життя.

9. Чи є щось, що ви б ще хотіли сфотографувати в Харкові?

Відповідь: Та ні, я дивлюсь відео в тік-току, мені достатньо. Ці всі прикраси від Терехова - це все мішура, як бусики для індйців. Мене це дратує. Місто - воно не в парках і фонтанах, місто має бути зручним для людей. А міська влада трамвайні путі ще до війни знищувати почала. Тут не знаєш, хто місту гірше робить - русня чи Терехов.

Інтерв’ю з лишившимся - 3

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я була закохана в своє місто. Я і зараз в нього закохана. Я тут росла, вчилася. Ми студентами тут гуляли по паркам і площаді. Чоловіка зустріла біля ХАТОБу. Студентське велике місто, де завжди є чим зайнятися, ось так.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Мені дуже болить за щоденні обстріли і руйнування. За смерть людей. Ми Виїжджали в 22му з міста на рік, але повернулися. Ми в Полтаві зняли квартиру, жили там. Потім по роботі я була змушена повернутися, а моя мама з внучками ще півроку жила в Полтаві. А я щотижня на вихідні їздила туди-назад. Через півроку нам сказали звільнити квартиру і доньки з бабусею також повернулися. Ну що, навчаються в метрошколі, ходять на гуртки.

Блок 2. Обговорення кожного фото

3. Що ви бачите на цьому фото? Що воно для вас значить? Чому ви вирішили сфотографувати саме це?

Відповідь: Це я на минулих вихідних була на екскурсії містом з Марком Розенфельдом. Боже, як він розповідає про історію, це кожний харків'янин має почути, щоб знати рідне місто. Так ось, ми ходили вулицями, де збереглися дореволюційні дома, ну ти знаєш - Дарвіна, Римарська. І я фотографувала. Знаєш, щодня так пробігаєш там і навіть голову не підіймаєш, а ось яка краса ще зберігається. Ну це те, що фашисти не встигли знищити. Сподіваюсь, і русня не знищить.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я стала його любити ще більше. Знаєш, я його завжди вважала таким, совковим дуже містом, і людей вважала совкамии. А зараз бачу - місто ніби має власний характер, і від совка там дуже мало. Я бачу його таким титаном, який вперся у власну землю і не дає себе з цієї позиції зсунути, скільки б русня не намагалася.

5. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Симбіоз. Так, симбіоз. Ніби я пустила корені в місті, а воно пустило корені в мені.

Блок 4. Дім і належність

6. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: Місце де я, мої діти, навколо все знайоме, мені відносно спокійно, я не хвилююсь про розбите, зламане, чистоту чи помальовані стіни

7. Які місця або образи Харкова найчастіше виникають у вашій пам'яті?

Відповідь: Алеї на районі і чомусь Благовіщенський собор

Блок 5. Погляд у майбутнє

8. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: О, я бачу що все буде чудово. Подивиьс, зараз місто квітне, не дивлячись на руйнування. Люди приїжджають, селяться тут. Місто надихається людьми, а люди містом. Бачила, як було на День міста? А тепер уяви як буде після війни!

9. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете там вільно гуляти?

Відповідь: Хочу ще гуляти старим центром і фотографувати кожний будинок. Щоб зберегти їх на світлинах в разі знищення.

Інтерв’ю з лишившимся - 4

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я до війни постійно хотіла поїхати жити в Київ. Здавалося, що там більше можливостей і для кар’єри і для заробітку. Харків здавався мені скучним містом. Тут і влада завжди барижна була, бізнес віджимали, не давали розвиватися.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Центр. Парки, лавочки, сміткими, ну ти зрозуміла.

Блок 2. Обговорення кожного фото

3. Що ви бачите на цьому фото? Що воно для вас значить? Чому ви вирішили сфотографувати саме це?

Відповідь: Я це місто називаю “задержпром’є”. Я тут поруч працюю, на Чичибабіна. Ну і гуляю в обідню перерву, коли нічого не летить на місто, звісно. А фото саме ці тобі надіслала, щоб показати, що чистота і всі ті “лавочки, смітники” не тільки в парку Шевченка і на Сумській, а навіть в таких невеличких куточках міста підтримуються в чистоті і красоті. Саме в цьому для мене зараз і є місто - воно чепуриться постійно і не тільки в

туристичних точках. Для мене, взагалі, головні герої - це наші комунальники. Воні ніби “зшивають” це місто кожен раз знов і знов, штопають його, латають рани.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Ну я про Київ вже казала. Але останні два роки в мене там вже не витримували нерви, ми на Дарниці жили, там багато прильотів. А минула зима взагалі жах була, без світла і опалення. Тож повернулася в батьківський дім. Дивно, але мені тут спокійніше. Мабуть, стіни лікують. Та і електрики цієї зими було помітно більше, ніж в Києві. А мені це важливо для роботи.

5. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Я поважаю це місто за його характер. І мені тут затишно.

Блок 4. Дім і належність

6. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: Це дім моїх батьків, та наш з родиною дім де ми живемо. Дім- це зелені вулиці на районі де пройшло моє дитинство.Високі каштани, чомусь саме які цвітуть. Спогади дитинства про новий рік і літні пригоди. Перші кроки у доросле життя і пов'язані з цим тривоги і сумніви.

7. Які місця або образи Харкова найчастіше виникають у вашій пам'яті?

Відповідь: Місця дитинства. Центральні вулиці

Блок 5. Погляд у майбутнє

8. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Сподіваюсь, що все буде добре. Війна скінчиться і люди повернуться. Місто має великий потенціал, як я зараз бачу. Тут все буде, якщо міська влада не ставитиме палки в колеса.

9. Чи є щось, що ви б ще хотіли сфотографувати в Харкові?

Відповідь: Я часто фотографую місто. Хотілося б фото з оглядового майданчика ресторана Тераса, що був у Харків Палас, але зараз там все знищено.

Інтерв'ю з лишившимся - 5

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Велике місто, мільйонник. Були можливості, робота, діти ходили до школ і садочків. Чудово все було, мене все влаштовувало. Добре жили, купили квартиру, робили ремонт. Гарне, чудове життя було.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Мені сумно, що місто руйнується. Були моменти, коли вулиці були пустими, людей майже не видно було на вулиці. Вибухи, шахеди, тривоги. Постійні тривоги - одна замовкає в тут же почитаєтсья нова. Боляче за все це. Діти не ходять в садочки, а приватний ми собі дозволити не можуть. наступного року донька в школу має йти. Вчитиметься під землею.

Блок 2. Обговорення кожного фото

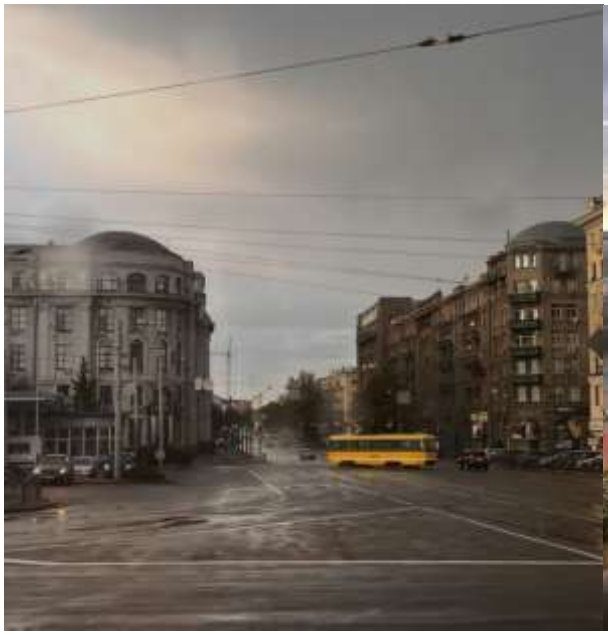

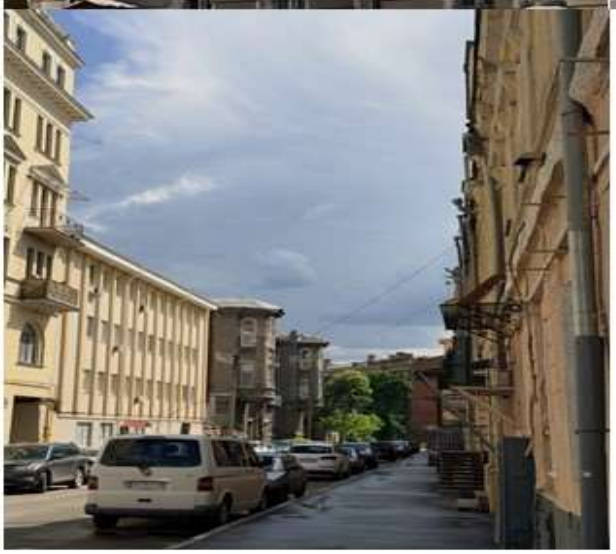

3. Що ви бачите на цьому фото? Що воно для вас значить? Чому ви вирішили сфотографувати саме це?

Відповідь: Ти попросила пофотографувати один якийсь день. Я в цей день залишила дітей мамі і зустрілася з подругой на каву в центрі. Ось, пофотографувала, що бачила по дорозі. Не можу сказати, що все це для мене щось особливе значить, просто будинки, вулиці. Кава була смачна, зустріч приємна. Я трішки перезавантажилася.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Місто знищують, стирають. В нашому районі часто прильоти. Північну Салтівку ж взагалі знищили, навіть на Героїв Праці морально важко знаходитися. А П’ятихатки пам’ятаєш? Зараз туди й не ризикну поїхати. І на Жуки. Тепер ще фпв літають, страшно

5. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні, яким би воно було?

Відповідь: Мені сумно і страшно.

Блок 4. Дім і належність

6. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: Відчуття стабільності, спокою та безпеки,

7. Які місця або образи Харкова найчастіше виникають у вашій пам'яті?

Відповідь: Центральна частина міста в теплу пору року. Любила там гуляти. А зараз в Парк Горького дітям не покажеш, раптом обстріл.

Блок 5. Погляд у майбутнє

8. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Я б хотіла вірити в краще, але боюсь, що через близківсть до кордону з ворогом нічого доброго місто не чекає. Буде занепад.

9. Чи є щось, що ви б ще хотіли сфотографувати в Харкові?

Відповідь: Та ні, мені не хочеться фотографувати.

Інтерв'ю з ВПО-1

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків, яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Не любив я його. Я завжди всіми силами намагався поїхати з Харкова, мені він здавався провінційним. Ніяких перспектив, все куплено-перепродано, місто бариг. Тому при першій же нагоді переїхав до Києва і пару разів на рік навідувався до матері.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Я зараз ВПО на заході країни з родиною, виїхали в перший день війни. Тут мені, звісно, більше подобається - і місто маленьке і мені все зручно. Але грошей на квартиру вистачає в притик, купити нічого ми не можемо, бо навіть збережень не маємо. Тож розумію, що при першій можливості доведеться повертатися в Харків і щось думати. Оскільки моя мати не хочу продавати свою квартиру в Харкові, щоб купити щось тут.

Блок 2. Обговорення кожного фото

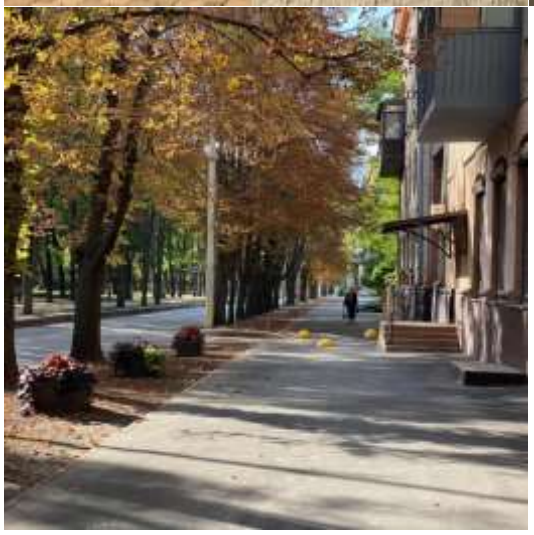

3. Що ви бачите на цьому фото? Чому ви вирішили сфотографувати саме це? Який сенс це для вас має?

Відповідь: Це ми нащодавно, на початку вересня, з родиною їздили в Харків. У дружини там залишаються батьки, тож хоча б раз на рік намагаємось приїхати в гості. Ну я і ходив, фотографував все, що бачив. Звісно, здебільшого по центру гуляли, дивилися на святкові інсталяції. Скільки ж грошей мер викидає на ці інсталяції, краще б антидронові сітки по місту повісив би. Мені місто нагадує, знаєте, алкоголічку, яка давно не милася, але обличчя фарбує.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я б сюди не приїжджав, якби не дружина. Тут небезпечно. Я працюю онлайн, але в Харкові я працювати не можу, бо постійно треба стежити, чи не летить щось. І вночі через ці тривоги я не висипаюсь, потім зранку нічого не соображаю.

5. Чи є різниця між тим, як ви ставитесь до Харкова "на фото" і тим, яким він є зараз насправді?

Відповідь: Ну так, на фото місто красиве. Чисте, доглянуте, особливо в центрі. Але я ж пам’ятаю, як міська влада давала наказ про демонтаж трамвайних колій на Весніна, що мало просто знищити електротранспорт в місті. Терехов, як і Кернес, на всьому намагається заробити. Ось ці прикраси - кому воно треба? Це ж просто видмивання грошей в воєнний час.

6. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Я сумую за тим Харковом, яким він міг би бути, якби не війна і якби мав нормальне керівництво.

7. Чи є щось у вашому теперішньому місці проживання, що нагадує вам Харків, і як ви на це реагуєте?

Відповідь: Ні, нічого не нагадує. Я зараз живу в маленькому містечку, де все поруч, все зручно. Історична архітектура. Поруч гори. Про Харків мені там нічого не нагадує.

Блок 4. Дім і належність

8. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: для мене дім - це там, де я і моя родина зараз. Тобто в цей період часу “дім” для мене - це те місто, де ми ВПО.

9. Якщо порівняти дім із фотографією , яким би був знімок вашого дому сьогодні?

Відповідь: ну, відповідно, це був бі зовсім інший будинок в зовсім іншому місті.

10. (для тих, хто виїхав) Чи змінилося з часом те, наскільки Харків відчувається як дім?

Відповідь: Я про нього і не згадую, доки не приїжджаємо на той тиждень. Хіба що коли в новинах щось бачу. Та я й до війни його як дім не сприймав. Звісно, я там народився і виріс, але змушувало мене приїжджати тільки те, що там мама залишилась жити.

Блок 5. Погляд у майбутнє

11. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Я думаю, русня не відчепиться від нас і все одно продовжить знищувати схід України. І Харків в тому числі. Нічого хорошего я для міста в майбутньому не бачу.

12. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете знову там опинитися?

Відповідь: Ні.

Інтерв’ю з ВПО-2

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я переїхала в Харків після інституту ще в 70-х роках 20 століття. Так і прожила все доросле життя. Сама я з Донецька, там народилася. А в Харків приїхала працювати в НДІ інженером. Зустріла чоловіка, народила сина. Харків - це як фон мого життя.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Мені болить за місто. Я з родиною сина виїхала в Івано-Франківськ, але постійно хочу повернутися. Там мій дім, моя квартира, моє ліжко. А тут все чуже.

Блок 2. Обговорення кожного фото

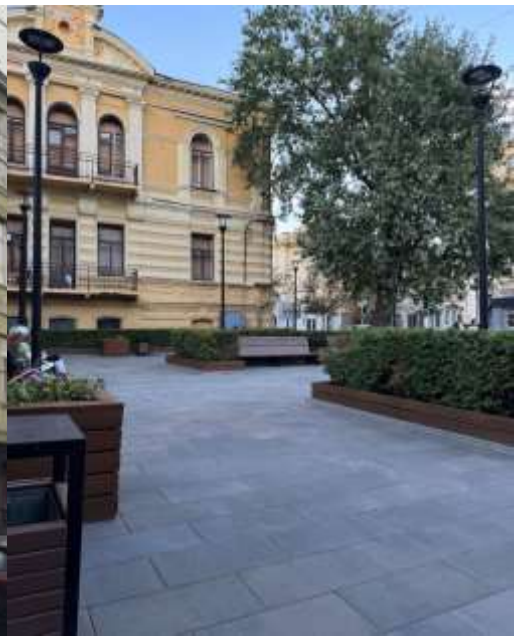

3. Що ви бачите на цьому фото? Чому ви вирішили сфотографувати саме це? Який сенс це для вас має?

Відповідь: Я не вмію фотографувати на телефон, нічого в мене там не збережено. Але ми з онуком сіли, він в інтернеті мені відкривав різні картинки, а я зберегла ті, що сподобалися. На цих фото місто виглядає так, як і в часи моєї молодості. Всі ці сталінки в центрі, я їх любила, захоплювалася. Звісно, жила на Салтівці, там нові панельні дома побудували і давали квартири. Мені там зручно було - школа поруч, садочок прям у дворі, транспорт теж поруч. А на цих фото місто ніби з моєї молодості, ніби нічого не змінилося.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Мені за місто болить. Я постійно по телевізору дивлюсь новини і хвилююсь, коли обстріли. В наш будинок шахед прилітав в сусідній під’їзд. Сусіди, хто залишився, кажуть - стіни взагалі немає, видно, що всередині квартир. Жах.

5. Чи є різниця між тим, як ви ставитесь до Харкова "на фото" і тим, яким він є зараз насправді?

Відповідь: Я не знаю, яке місто зараз. Я п’ять років вже там не була.

6. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Я хочу повернутися.

7. Чи є щось у вашому теперішньому місці проживання, що нагадує вам Харків, і як ви на це реагуєте?

Відповідь: Ні, нічого не нагадує. Тут теж є сталінки, але вони геть інші, а панельних будинків тут і немає. Вулиці вузьки, іноді прям пройти важко.

Блок 4. Дім і належність

8. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: для мене дім - це моя фортеця. Ми на квартиру з чоловіком важко працювали - я в НДІ заводи проєктувала, а він на заводі. Ми свій дім потом заробили.

9. Якщо порівняти дім із фотографією , яким би був знімок вашого дому сьогодні?

Відповідь: не знаю. Вибиті і заколочені вікна, вибухнувша після приліта шахеда стіна. Мабуть, таким. Не цілим.

10. (для тих, хто виїхав) Чи змінилося з часом те, наскільки Харків відчувається як дім?

Відповідь: Ні, Харків все одно мій дім, я скучаю за ним і іноді він мені сниться. Дім він єдиний на все життя.

Блок 5. Погляд у майбутнє

11. Коли ви уявляєте Харків через кілька років, що ви бачите?

Відповідь: Я хочу, щоб повернулося мирне життя і все було як до війни.

12. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете знову там опинитися?

Відповідь: Ні.

Інтерв'ю з ВПО-3

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я тут народилася і виросла. Тут моя родина, батьки, сім'я моєї сестри. Я дуже люблю Харків, і де б не жила, завжди намагаюся приїхати хоч на декілька днів. Я тут ніби батарейку підзаряжаю - місто з унікальним вайбом. Мені тут навіть дихалося завжди легше. Ось ці широкі проспекти, сквери на кожному кроці. Навіть на спальному районі у нас на кожній зупинці є сквер, зелені дерева. Харків - єдине місто, де в центрі міста є справжнісінький ліс.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Ненавиджу русню за те, що вона знищує моє місто і людей. Я прям фізично відчуваю біль після кожної новини про обстріл. Здається, що Харків і я як єдине ціле. Іноді він мені вважається як людина - понівечена, але ще сильна і жива.

Блок 2. Обговорення кожного фото

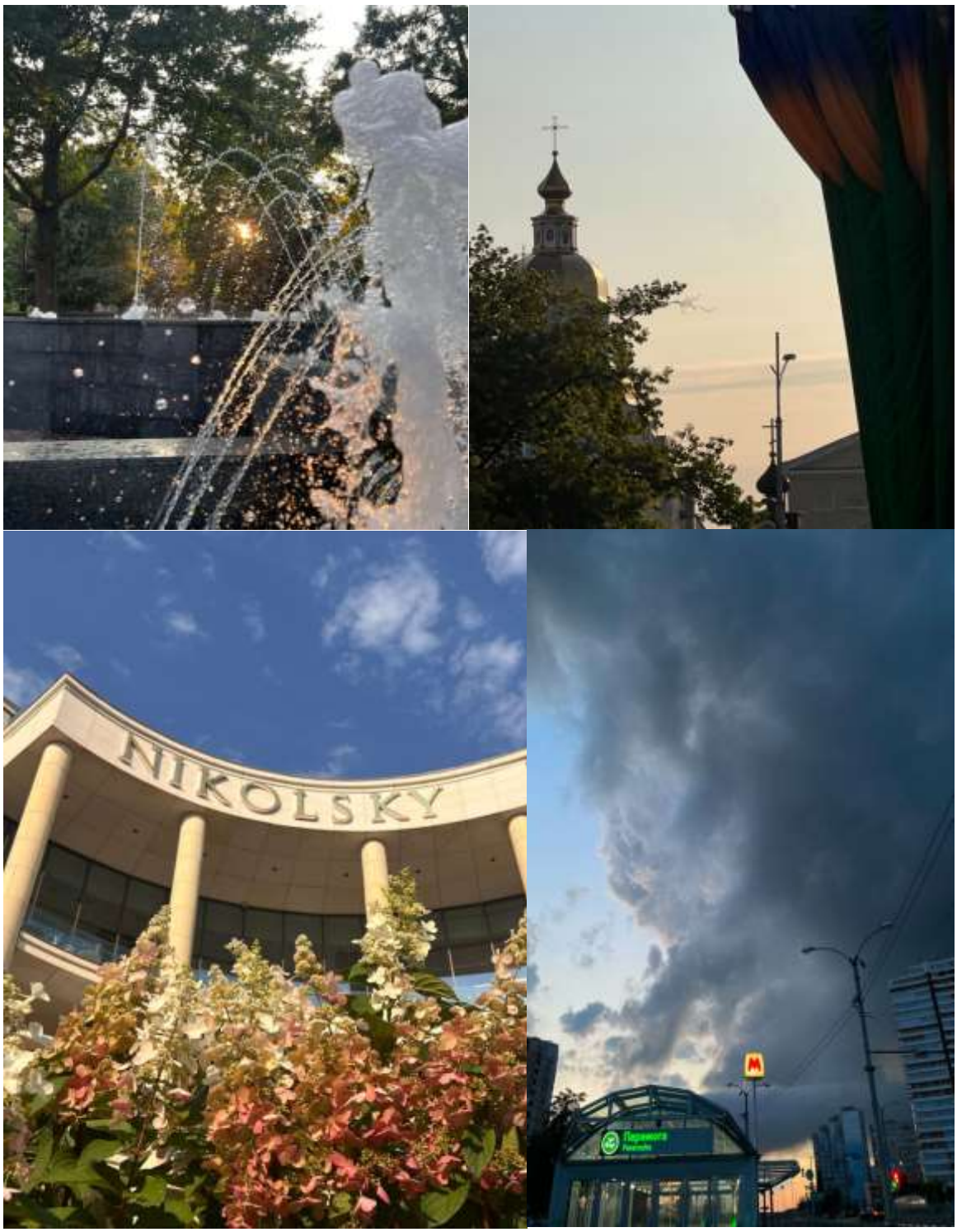

3. Що ви бачите на цьому фото? Чому ви вирішили сфотографувати саме це? Який сенс це для вас має?

Відповідь: Я ці фото зробила під час свого останнього приїзду в місто. Просто ось ходжу і бачу щось дуже красиве, не можу не сфотографувати. Станцію метро на моєму районі, фонтан, Нікольський. Це все для мене як маленьки скарби - краса в буденному.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я стала його відчувати як живе створіння. Як друга, якому зараз погано. І мені буває фізично погано від того, що я не можу йому допомогти.

5. Чи є різниця між тим, як ви ставитесь до Харкова "на фото" і тим, яким він є зараз насправді?

Відповідь: Я не знаю, це майже свіжі фото. Тож за ці пару місяців моє ставлення не змінилося.

6. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Я дуже хочу якнашвидше повернутися.

7. Чи є щось у вашому теперішньому місці проживання, що нагадує вам Харків, і як ви на це реагуєте?

Відповідь: Іноді буває, що йдешь по єдиному тут широкому проспекті і ловиш себе на думці - як на проспекті Науки. Або є ще пару закутків, які нагадують мені Полтавський шлях.

Блок 4. Дім і належність

8. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: для мене дім - це стіни. Моя квартира, де я як могла до війни налагоджувала побут родини. Збирала туди по частинках меблі, обстановку. Коротше - я його зліпила з того, що було, а потім що було, то й полюбила.

9. Якщо порівняти дім із фотографією , яким би був знімок вашого дому сьогодні?

10. Такий самий. На щастя, мій дім не постраждав, хіба що пара вікон біло тріснули від вибухової хвилі.

11. (для тих, хто виїхав) Чи змінилося з часом те, наскільки Харків відчувається як дім?

Відповідь: Так, я б сказала, це відчуття посилилось. Є відчуття, що ніде в світі, окрім Харкова, я не буду як вдома.

Блок 5. Погляд у майбутнє

12. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Я бачу, що навіть зараз місто сповнене людей, тож сподіваюсь, що все буде тільки краще.

13. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете знову там опинитися?

Відповідь: Я б фотографувала кожен закуток.

Інтерв'ю з ВПО-4

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Велике місто, в якому я жила все життя. Я навіть не знаю, що сказати - місто просто існувало, а я існувала в ньому.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Мені спадає на згадку перший рік війни. Знаєте, ми з дітьми на 24 лютого 22 року були не в Харкові, а в Хмельницькому, де я й залишилася. І от тоді, коли ми вірили в два-три тижні по телевізору, то мріяла, як повернусь додому і буду допомагати наводити в місті лад і розбирати завали.

Блок 2. Обговорення кожного фото

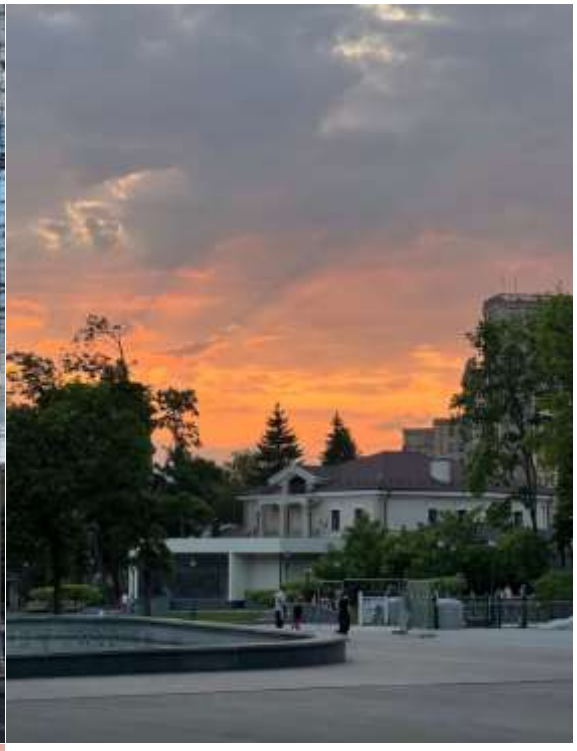

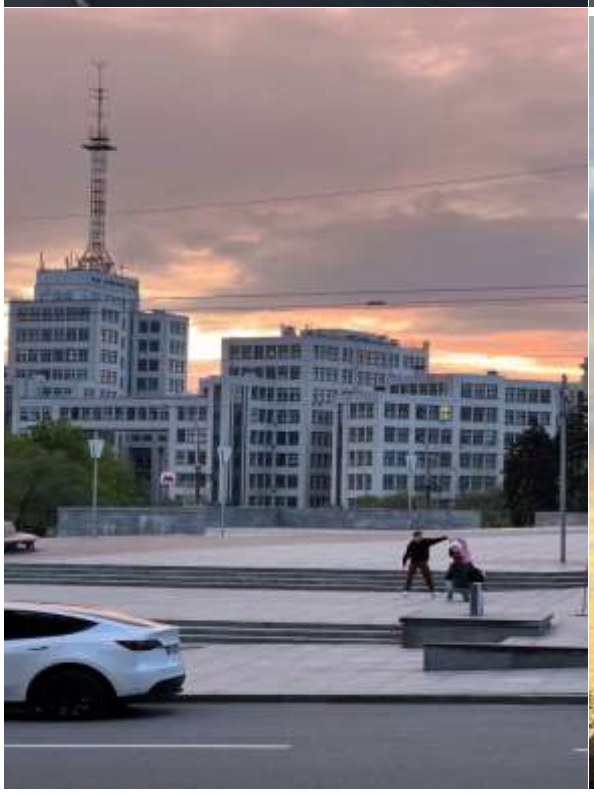

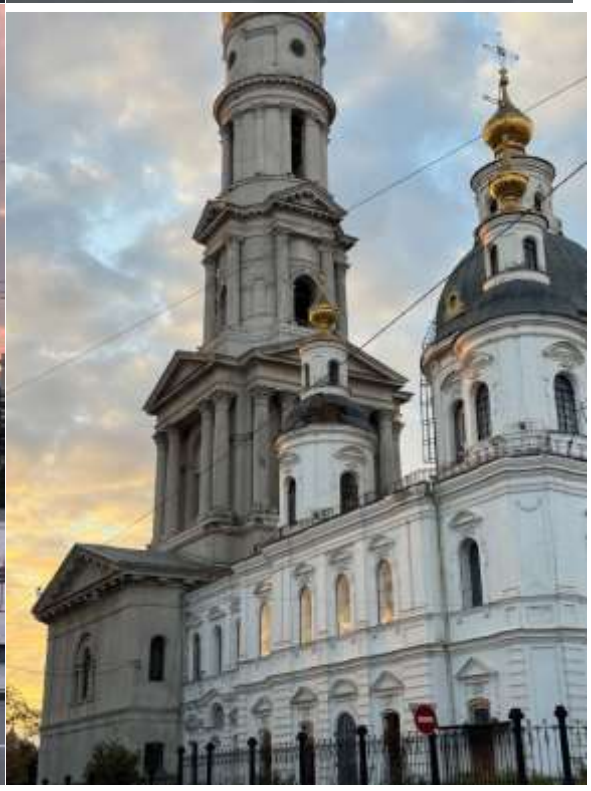

3. Що ви бачите на цьому фото? Чому ви вирішили сфотографувати саме це? Який сенс це для вас має?

Відповідь: Я подивилась свої фотоархіви за останні років 10 і відібрала ті, які мені найбільше відгукнулися. Ось цей вид на вокзал я сфотографувала ще років 10 тому і це досі моє найулюбленіше фото. Ну і здебільшого на фото центр міста - він завжди був людним, шумним, але при цьому дуже затішним для мене.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я стала його ніби більше любити. Сильніше. Є ось це відчуття, що ти інший від усіх людей, бо ти - харків’янин.

5. Чи є різниця між тим, як ви ставитесь до Харкова "на фото" і тим, яким він є зараз насправді?

Відповідь: Так, тоді я взагалі не задумувалась про своє ставлення до міста. Місто й місто - я в ньому живу. А зараз це відчувається як невидимий але міцний зв’язок. І коли знайомишся тут, в Хмельницькому, з новою людиною і виявляєш, що вона з Харкова - це одразу переводить її з рангу просто знайомої в статус “своєї” людини.

6. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Це ніби невидимий канат, що поєднує мене з містом.

7. Чи є щось у вашому теперішньому місці проживання, що нагадує вам Харків, і як ви на це реагуєте?

Відповідь: Іноді буває, щось нагадує. Мабуть, тому, що в радянські часи забудова в усіх містах була типова. Стає на секунду дуже сумно від цього.

Блок 4. Дім і належність

8. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: для мене дім - це будинок, рідні вулиці. Там, де я ходила до школи, де гуляла з друзями. Там, де мої спогади.

9. Якщо порівняти дім із фотографією , яким би був знімок вашого дому сьогодні?

Відповідь: Я не знаю відповіді на це питання. Мабуть, такий, яким я його пам’ятаю.

10. Чи змінилося з часом те, наскільки Харків відчувається як дім?

Відповідь: Так, воно зміцніло. Зараз я не уявляю, що зможу назвати інше місто домом.

Блок 5. Погляд у майбутнє

11. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Сподіваюсь, все буде як до війни і навіть краще. Бо харків’яни і справді дуже тягнуться один до одного і до рідного міста.

12. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете знову там опинитися?

Відповідь: Я б гуляла парками і центром і фотографувала все-все.

Інтерв’ю з ВПО-5

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Знаєте, я любила гуляти по місту. От просто брати каву, йти в парк Горького і відпочивати. Навколо було купа людей, студенти, діти. Було шумно, але цей шум мене не дратував, я навіть під нього розслаблялась. Ось і все місто мені було таким: шумним, людним, але не напрягаючим.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Перша думка, що місто і жителів міста знищують, і це так жахливо. Люди переживають кожен день жахіття. Місто - то таке, завжди відбудувати можна, а от люди - це трагедія.

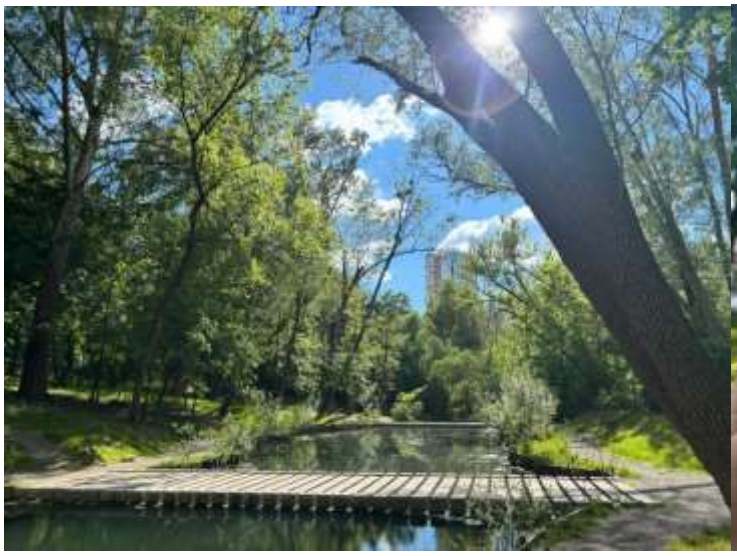

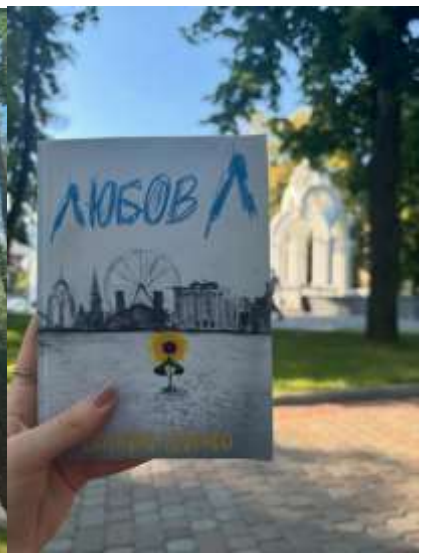

Блок 2. Обговорення кожного фото

3. Що ви бачите на цьому фото? Чому ви вирішили сфотографувати саме це? Який сенс це для вас має?

Відповідь: Я відібрала фотографії зі свого архіву. Це просто улюблені затишні місця. Як є той жарт, що Харків - це парки і лавочки, то ось для мене це насправді дуже зелене місто, дуже чисте і охайне. Що я і намагалася передати цими фото.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я стала більше цінувати Харків. Поживши в Полтаві і Вінниці тепер можу порівнювати і бачу, що Харків - найкращий.

5. Чи є різниця між тим, як ви ставитесь до Харкова "на фото" і тим, яким він є зараз насправді?

Відповідь: Мені важко сказати. Я не приїжджала додому з початку повномасштабного вторгнення і знаю як зараз місто виглядає тільки із новин та Тіктоків. Думаю, багато будинків зруйновано, особливо Північна Салтівка, П’ятихатки, Жуковського. Знаю, що парк Горького, тепер це Центральний парк, не працює і там майже немає людей. Дуже шкода.

6. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Я люблю Харків. Десь так.

7. Чи є щось у вашому теперішньому місці проживання, що нагадує вам Харків, і як ви на це реагуєте?

Відповідь: Ні, жодного разу не було такого відчуття.

Блок 4. Дім і належність

8. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: для мене дім - це мій простір. Особисто мій і моєї родини. Куди ніхто чужий без спросу не прийде.

9. Якщо порівняти дім із фотографією , яким би був знімок вашого дому сьогодні?

Відповідь: Я не можу відповісти на це питання.

10. Чи змінилося з часом те, наскільки Харків відчувається як дім?

Відповідь: Я відчуваю його небезпечним для моєї родини і для себе. Так, прильоти бувають всюди, але в Харкові набагато частіше, ніж у Вінниці. І я цього боюсь.

Блок 5. Погляд у майбутнє

11. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Не знаю. Хочеться вірити, що місто вціліє і буде розвиватися.

12. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете знову там опинитися?

Відповідь: Парки, фонтани, лавочки і смітники (сміється).

Інтерв'ю з мігрантом-1

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: До війни в мене все було добре. Та я й зараз не скаржусь, в принципі. Але в мене була гарна кар'єра, улюблена робота. Ми з родиною жили в власному будинку, діти до школи ходили, собака. Все налагоджене життя. Містом я особливо не цікавився, ніколи було. Ну їздили в парк на вихідних з дітьми, зоопарк, екопарк. На роботу їздив.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Думаю, як там мій будинок, чи цілий. Сусіди мають ключі, періодично перевіряють. Та й все.

Блок 2. Обговорення кожного фото

3: Що ви бачите на цьому фото? Чому ви вирішили сфотографувати саме це? Який сенс це для вас має?

Відповідь: Я майже 5 років не був в Харкові, а ці фото - це скріншоти з відео в Тіктоку. На них прикраси, які встановили в парку Шевченко до дня міста. Я дивився, як місто святкувало свій день і заздрив, що я не там зараз. Я б хотів відчути знов це відчуття свята, коли навколо веселі люди і не думаєш про війну, не думаєш про всі дорослі проблеми. І діти дуже любити там, в парку Шевченка, гуляти. В Харкові найкращі парки, таких ніде немає.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4.Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я за ним сумую. Сумую за відчуттям власного дому, бо тут ми змушені винаймати квартиру, ще й так просто не знайдеш її. І там не треба було думати, якою мовою спілкуєшся. Було відчуття, що ти хазяїн свого життя.

5. Чи є різниця між тим, як ви ставитесь до Харкова "на фото" і тим, яким він є зараз насправді?

Відповідь: Мені важко сказати. Я ж не знаю, яким він є насправді, можу тільки здогадуватися.

6. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Я хочу повернутися, але розумію, що навряд чи зможу.

7. Чи є щось у вашому теперішньому місці проживання, що нагадує вам Харків, і як ви на це реагуєте?

Відповідь: Ні. Я живу в невеличкому селі в Австрії, тут нічого спільного з харковом немає.

Блок 4. Дім і належність

8. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: Зараз це для мене - безпечне місце, де є я і моя родина.

9. Якщо порівняти дім із фотографією , яким би був знімок вашого дому сьогодні?

Відповідь: Ну, мабуть, це був би будинок, в якому ми винаймаємо квартиру зараз. Але часто думаю з сумом про наш великий приватний будинок в Україні, де кожний мав особистий простір.

10. Чи змінилося з часом те, наскільки Харків відчувається як дім?

Відповідь: Я зараз взагалі відчуваюся безхатьком і дуже залежним від доброї волі інших людей.

Блок 5. Погляд у майбутнє

11. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Не знаю. Хочеться сподіватись, що все буде добре.

12. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете знову там опинитися?

Відповідь: Так, я хочу подивитися на прикрашене святкове місто в реалі, а не на екрані смартфона.

Інтерв'ю з мігрантом-2

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Найкращим. Я серйозно. Звісно, я розуміла всі його недоліки, але щиро любила місто і людей в ньому. Я любила гуляти його вуличками, їздити за речами на ринок, їздити метро і трамваями.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Це дуже больна тема для мене. Я вже п'ятий рік за кордоном, але мені досі сниться, що я гуляю в Саржиному яру

Блок 2. Обговорення кожного фото

Париж, Франція
Амстердам, Нідерланди
Харків, Україна
HOTEL
PUB
GREEN DUCK
HOTEL
Харків, Україна
Брюссель, Бельгія
Кельн, Німеччина
Харків, Україна
Харків, Україна

3. Що ви бачите на цьому фото? Чому ви вирішили сфотографувати саме це? Який сенс це для вас має?

Відповідь: Це фото з проекту, який робила моя дитина тут, в Нідерландах, в школу. Ми порівнювали різні європейські місця, які встигли відвідати за ці роки, із схожими за вайбом місцями в Харкові. Потім донька розповідала про місто на уроці. Ми хотіли показати, що Харків, і взагалі Україна, дуже близькі Європі. Ми такі ж, як вони. Бо знаєте ці приколи, які виникали на початку війни, коли у українців питали, чи вміють вони користуватися мікрохвильовкою.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Нічого. Як любила, так і люблю, і вважаю найкращим містом в світі. Мабуть, стала любити ще більше.

5. Чи є різниця між тим, як ви ставитесь до Харкова "на фото" і тим, яким він є зараз насправді?

Відповідь: Ні, ніякої різниці немає. Для мене він завжди буде таким.

6. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Цей зв’язок дуже міцний. Я бачу місто у снах.

7. Чи є щось у вашому теперішньому місці проживання, що нагадує вам Харків, і як ви на це реагуєте?

Відповідь: Так, я саме це на колажі і намагалась передати - Харків схожий одразу на всі великі міста Європи.

Блок 4. Дім і належність

8. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: Мій дім - це моя фортеця. Це вулиці, якими я ходила з дитинства, всякі затишні місця. Це там, де пройшло моє дитинство та юність.

9. Якщо порівняти дім із фотографією , яким би був знімок вашого дому сьогодні?

Відповідь: Той самий будинок в Харкові, де ми купили до війни квартиру, зробили ремонт і прожили 3 роки. 3 щасливих роки.

10. Чи змінилося з часом те, наскільки Харків відчувається як дім?

Відповідь: Ні, я думаю, нічого не змінилось. Я розумію, що я тут, в Нідерландах, не назавжди.

Блок 5. Погляд у майбутнє

11. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Бачу його великим, красивим, сильним. І живуть там такі ж чудові і веселі люди.

12. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете знову там опинитися?

Відповідь: Все. Я знов ходитиму містом і зніматиму кожен закуток.

Інтерв’ю з мігрантом-3

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Місто як місто. Я особливо не задумувався над цим питанням - велике промислове місто, купа вузів, студентів. Навіть не знаю, що сказати - будинки, вулиці, транспорт. Не можу відповісти вам, якось чимось особливим я його не відчував.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Я дуже хотів би повернутися - ми з дружиною виїхали, але і її і моя мати залишаються в Харкові. Приїжджають сюди до нас, в Іспанію. А ми поїхати не можемо, і навіть не знаю, чи зможемо, адже я в СЗЧ.

Блок 2. Обговорення кожного фото

3. Що ви бачите на цьому фото? Чому ви вирішили сфотографувати саме це? Який сенс це для вас має?

Відповідь: Я не хотів тобі надсилати щось дуже особисте, а саме такі фото в моєму фотоархіві. Тому попросив маму пройтись нашею Москалівкою і пофотографувати. Ось на цих провулках я жив все життя. А мама вже погано ходить, тож далеко дійти не могла. Та й страшно.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: В 22 році я пішов добровольцем в ЗСУ. Йшов я захищати саме Харків? Ні, я просто інакше не міг зробити. Я мав захищати своїх любих жінок. Ну заодно і місто, тим паче, що всі ці роки я прослужив в Харківській області.

5. Чи є різниця між тим, як ви ставитесь до Харкова "на фото" і тим, яким він є зараз насправді?

Відповідь: Ні, мені все одно це вулички та будинки без якогось там особливого емоційного ставлення

6. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Місто, де я народився і виріс.

7. Чи є щось у вашому теперішньому місці проживання, що нагадує вам Харків, і як ви на це реагуєте?

Відповідь: Ні, я в Іспанія нічого схожого не бачу.

Блок 4. Дім і належність

8. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: Мій дім - це там, де я й моя родина. Зараз мій дім - Іспанія. Де він буде далі - життя покаже.

9. Якщо порівняти дім із фотографією , яким би був знімок вашого дому сьогодні?

Відповідь: Я б прислав тобі фото нашого будинку в Іспанії.

10. Чи змінилося з часом те, наскільки Харків відчувається як дім?

Відповідь: Так, тепер я вважаю своїм домом Іспанію.

Блок 5. Погляд у майбутнє

11. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Сподіваюсь, все буде, як до війни.

12. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете знову там опинитися?

Відповідь: Ні, я не відчуваю такого бажання.

Інтерв’ю з мігрантом-4

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Гарне місто. Велике, красиве. Я жила на самій околиці, в приватному секторі - ніби й в місті, але доїхати до нас можна було лише електричкою з Південного вокзала. Не дуже зручно було їздити щодня в інститут і на роботу, але зато навколо була краса. Зовсім не відчувалось, що це частина мегаполісу.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Що його знищує русня.

Блок 2. Обговорення кожного фото

3. Що ви бачите на цьому фото? Чому ви вирішили сфотографувати саме це? Який сенс це для вас має?

Відповідь: Це, власне, і є фото мого району. Не пам’ятаю, коли і нащо я це фотографувала, але знайшла їх у фотоархіві і вирішила додати до нашої зустрічі. Просто тихий затишний літній район, мирний настрій. Мені зараз дуже цього не вистачає. Це як вітання з мирного минулого, до якого ми можемо ніколи не повернутися. Хоча, я дуже сподіваюсь, що війна закінчиться. Ніщо не триває вічно.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я виїхала до Німеччини з доньками в 2022 році. Тепер я ніби між двох світів - ми не можемо чотири роки вже нормально адаптуватися до життя, тут, нам не дається вивчання німецької мови. І ми боїмося повертатися додому.

5. Чи є різниця між тим, як ви ставитесь до Харкова "на фото" і тим, яким він є зараз насправді?

Відповідь: Так, я боюсь повертатися. На фото все мирно і тихо, а як там зараз насправді, я знаю - вибухи, смерть, пожежі.

6. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Це місто мого минулого життя.

7. Чи є щось у вашому теперішньому місці проживання, що нагадує вам Харків, і як ви на це реагуєте?

Відповідь: Ні, я не бачила нічого схожого. Тут все чисто, дуже якось по-німецьки все.

Блок 4. Дім і належність

8. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: Зараз для мене дім - це там, де безпечно бути мені і моїм дітям. Звісно, хочеться мати своє власне, але безпека перед усього.

9. Якщо порівняти дім із фотографією , яким би був знімок вашого дому сьогодні?

Відповідь: Ну тут у нас квартира в триповерховому домі. Тож я сфотографувала б вхідні двері квартири та її всередині.

10. Чи змінилося з часом те, наскільки Харків відчувається як дім?

Відповідь: Так, в мене немає вже того відчуття дома, як було. Я зараз ніби відірвана від всього матеріального. Живі, і слава Богу.

Блок 5. Погляд у майбутнє

11. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Сподіваюсь, все буде як до війни. Або навіть краще. Питання тільки, коли це буде.

12. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете знову там опинитися?

Відповідь: Не знаю. Мабуть, так, я б фотографувала і порівнювала нові фото зі старими.

Інтерв'ю з мігрантом-5

Блок 1. Відкриття (без фото, перед показом знімків)

1. Розкажіть, будь ласка, про Харків , яким він був для вас до 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Я любила і люблю Харків. Ми були веселі, молоді, завзяті. І таким для нас було місто - гуляли до пізньої ночі, закохувались, дружили. Потім одружилися, народили сина, будували кар'єру, а місто було постійно поруч, як фон у картині нашого життя.

2. Коли ви думаєте про Харків зараз, що спадає на думку першим?

Відповідь: Місто щодня знищують. Це боляче і засмучує. Там залишаються жити мої батьки, ми постійно на зв'язку. Вони приїжджають періодично до нас в Польщу, але я не ризикую їхати додому, тим паче зараз я вагітна другою дитиною.

Блок 2. Обговорення кожного фото

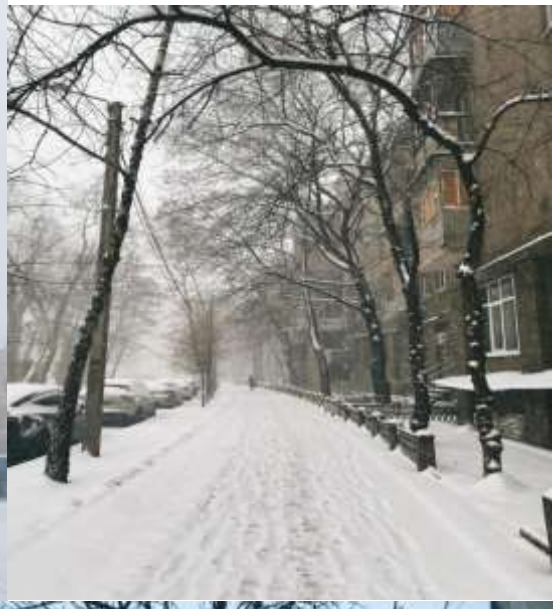

3. Що ви бачите на цьому фото? Чому ви вирішили сфотографувати саме це? Який сенс це для вас має?

Відповідь: Я не хотіла додавати банальні фото центра, прикрашеного. Всі і так знають, яким красивим може бути Харків, навіть зараз, у війну. Тому знайшла в хмарному сховищі старі фото, коли я в січні йшла під снігопадом на роботу в неділю. Нікого не було на вулицях навіть в центрі, я

купила собі каву, покурила у входа в кав’ярню. Це було про затишок і уют. І от в цьому для мене все місто - про спокій і затишок. І ось цей сніг, який ніби накриває все ковдрою.

Блок 3. Прив'язаність і зміна ставлення

4. Що змінилося у вашому ставленні до Харкова після 24 лютого 2022 року?

Відповідь: Майже не змінилось. Я розумію, що моє становище тут в Європі тимчасове і після закінчення війни мі обов’язково повернемося додому.

5. Чи є різниця між тим, як ви ставитесь до Харкова "на фото" і тим, яким він є зараз насправді?

Відповідь: Я не знаю. Я майже п’ять років не була вдома. І в моїх згадках місто залишається таким, яким воно було до війни. Тим паче, що початок воєнних дій застав нас в Єгипті на відпочинку. Звідти ми полетіли до Польщі, де прожили 2 роки, потім в Канаду на рік, а тепер ось знову ми в Польщі. Дуже хотіли перебратися хоча б в Польщу, щоб бути ближче до України.

6. Якби вам треба було одним словом чи фразою описати ваш зв'язок із Харковом сьогодні , яким би воно було?

Відповідь: Я люблю це місто, я відчуваю себе харків’янкою прям до мозку кісток.

7. Чи є щось у вашому теперішньому місці проживання, що нагадує вам Харків, і як ви на це реагуєте?

Відповідь: Так, Варшава дуже схожа на центр Харкова.

Блок 4. Дім і належність

8. Що для вас особисто означає слово «дім» зараз?

Відповідь: Дім - це там, де я народилась, виросла і прожила життя. Квартири можуть мінятися, але “дім” - це набагато більше, ніж чотири стіни.

9. Якщо порівняти дім із фотографією , яким би був знімок вашого дому сьогодні?

Відповідь: Я б так само показала вам фото харківських вуличок.

10. Чи змінилося з часом те, наскільки Харків відчувається як дім?

Відповідь: Ні, я сприймаю все навколо як тимчасово, і тільки Україна та Харків стабільно займають для мене місце дома.

Блок 5. Погляд у майбутнє

11. Коли ви уявляєте Харків через кілька років , що ви бачите?

Відповідь: Він буде ще кращим, ніж був до війни. Я бачу, як місто тримається і розквітає навіть під обстрілами. Все буде добре.

12. Чи є щось, що ви б хотіли сфотографувати в Харкові, коли зможете знову там опинитися?

Відповідь: Так, я б фотографувала всі закутки, куди б тільки йшла.